AUT, XLI, 2003, p. 165-198

# ROMÂNA – O „ALTFEL" DE LATINITATE

de
Alexandru NICULESCU

În primăvara anului 2003, profitând de un sejur de studii doctorale la Paris, i-am propus domnului profesor Alexandru Niculescu o discuție despre latinitatea limbii române şi despre locul acesteia între celelalte limbi romanice. Domnia sa, reputat romanist, profesor la Universitatea Sorbona, profesor emerit al Universității din Udine, *doctor honoris causa* al Universității de Vest din Timişoara, a răspuns cu sinceritate şi deschidere acestei provocări. După zeci de ani de studii în diferite țări romanice, după numeroase participări la congrese şi colocvii internaționale, dar şi după marea încercare a exilului, cunoscutul romanist a rămas fidel credinței sale că ştiința este „convivială", că părerile argumentate sunt deasupra intereselor politice sau a amiciților de moment, ilustrând prin întreaga sa activitate dictonul latinesc *Caesar non supra grammaticos*. Sinteza pe care o poate face astăzi prof. Al. Niculescu în legătură cu un subiect atât de controversat ca cel referitor la formarea şi păstrarea limbii române se întemeiază nu numai pe vaste cunoştințe de lingvistică, ci şi pe argumente istorice şi culturale, cuprinse într-o viziune cu adevărat modernă, interdisciplinară. Ideile împărtăşite cu generozitate invită la polemică, dar concepția de ansamblu îndeamnă la o reflecție profundă, necesară asumării diversității de factori (în speciali externi), care au condus la *individualitatea limbii române între limbile romanice*. Chiar dacă îşi afirmă scepticismul asupra lingvisticii româneşti contemporane, Profesorul se adresează cu încredere celor tineri, singurii pe care îi vede capabili de a căuta adevărul cu râvna şi detaşarea necondiționată a omului de ştiință.

Precizăm că discuția, înregistrată inițial pe bandă magnetică, a fost amplu revizuită în vederea publicării de către însuşi profesorul Alexandru Niculescu.

– Aveți, domnule profesor, o serie de contribuții privind „individualitatea limbii române între limbile romanice" în care ați scos în evidență **diferențele** sistematice şi structurale dintre limba noastră şi limbile romanice occidentale – chiar față de limba latină...

– Domnule Bogdan Țâra, a face studii de lingvistică romanică într-o țară/regiune de limbă romanică este o întreprindere mai complicată decât aceea de a fi romanist în zone non-latine (Germania, țările de limbi slave

BDD-A6341 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

etc.). Studiile de romanistică au rolul, în primul caz, de a defini romanitatea *sui generis* din Franța, Spania, Italia şi, bineînțeles, România – a limbii romanice *in loco* –, ceea ce înseamnă un fel de „istorie a limbii" sau o „gramatică istorică" (în termeni tradiționali) – aşa cum au făcut R. Menendez Pidal, B. Migliorini, Giacomo Devoto, Ferdinand Brunot, Charles Bruneau şi, la noi, O. Densusianu, Sextil Puşcariu, Al Rosetti, Haralambie Mihăescu şi G. Ivănescu (ezităm a menționa în acelaşi sens numele lui A. Philippide).

În țările de limbă non-romanică, începând cu marea serie a romaniştilor germani, F. Diez, W. Meyer-Lübke, H. Schuchardt, K. Vossler până la Leo Spitzer şi E. Auerbach, comparația limbilor romanice în diacronie (celebra „*allgemeine historische vergleichende Sprachwissenschaft*") era singura metodă de a cerceta, intern, romanitatea. Dar, în acest demers ştiințific, lipseau perspectivele colaterale: impactul cu non-romanitatea (germanică, slavă etc.).

– Atunci, care-i „calea cea bună"?

– Aş putea spune, fără ezitare, primul mod de a examina, mai întâi dinăuntru şi apoi comparativ, romanitatea unei variante neo-latine. Aceasta este ceea ce eu am numit – inspirat de Matteo Bartoli – „individualitatea romanică" (a limbii române, în speță; alții, de exemplu pentru spaniolă, Criado de Val o numea „fizionomia" limbii). Țin să specific: pentru cultura lingvistică românească, termenii *individualitatea limbii române* promovați de mine în seria celor patru volume cu acest titlu (ultimul, vol. IV, a apărut la Cluj, sub îngrijirea şi editarea dialectologului Nicolae Mocanu) – nu erau noi: fuseseră folosiți de slavistul Ion Bărbulescu referitor la elementele slave din română... Dar, vorba francezilor, „peu importe"!

Am cercetat individualitatea *sui generis* a românei, în relație cu latinitatea şi romanitatea occidentală (fac o paranteză: profesorul Iorgu Iordan, căruia eu îi urmasem ca „şef" al catedrei de lingvistică romanică şi care era în aprins conflict de... senectute cu celălalt profesor al meu, Al. Rosetti, îmi reproşa că eu nu fac romanistică *à la* „*allgemeine romanische Sprachwissenschaft*", ci... istoria limbii române, „precum Rosetti"! Am purtat cu Iorgu Iordan chiar o polemică în scris, în revista „Cercetări de lingvistică" din Cluj, prin 1979-1980. *Acqua passata* – zic italienii şi, după ei, şi eu!).

– Continuați! Părerile şi combativitatea Dumneavoastră – de atunci, cum spuneți – pot fi de folos şi astăzi, nouă, celor tineri...

– Domnule Bogdan Țâra, a fi romanist în România (dumneata eşti latinist) înseamnă fie 1. a evidenția conservarea latinității, precum celelalte

BDD-A6341 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

limbi romanice occidentale, fie 2. a examina **diferențierea** latinității noastre de cea occidentală. Romaniştii români, mai ales în epoca comunistă, au luptat (am făcut-o şi eu!) pentru apropierile dintre română şi limbile romanice occidentale. W. Meyer-Lübke a scris *Rumänisch, Romanisch, Albanessisch* şi *Rumänisch und Romanisch*, Haralambie Mihăescu are în ultima lui mare lucrare un capitol intitulat *Du latin au roumain* – ceea ce, pentru B. Migliorini era „dal latino all'italiano" – iar, acum, de curând, domnul Marius Sala, academician, directorul Institutului de Lingvistică şi preşedinte al *Uniunii latine* din România, numeşte la rându-i „de la latină la română".

**Eu mă înscriu pe alte traiectorii** – poate mai puțin cunoscute, căi mai puțin bătute. Eu cred că latinitatea limbii române este întru totul definitorie pentru **sistemul** şi **structurile** limbii pe care o vorbim şi o scriem, pentru variantele ei dialectale-regionale, dar... Dar nu este singura *distinctive feature* a romanității româneşti. În „alcătuirea", în „construcția" a ceea ce numim noi *română* trebuie luată în considerare *non-latinitatea*. Adică elementele pe care le-au introdus în limba noastră contactele cu limbile slave – mai ales cu slava din sec. VII-VIII-IX, atunci când se „constituia" romanica românească – şi, ulterior, cu limbile non-romanice înconjurătoare (limbile balcanice din *Sprachbund*, dar şi turca; ulterior, prin sec. X-XI, în daco-română, contactele cu maghiara şi germana). Limba română este într-un fel o *lengua puente* între latinitate şi non-latinitate în estul Europei (am scris despre acest aspect în *Concluziile* din vol. I al *Individualității limbii române...*, în 1965).

De aceea eu am căutat – conştient de ceea ce Sextil Puşcariu afirmase (prin 1937) că româna este „altfel romanică" decât celelalte limbi romanice – să descopăr **cealaltă romanitate**, cea „ascunsă" sub latinitatea binecunoscută şi studiată. Adică, într-un fel, cealaltă față a lunii! De aceea aş numi româna o „altfel de romanitate".

– Ați putea să-mi dați câteva exemple?

– Multe. Unele, cunoscute. Altele, absconse – nerelevate încă. Pe unele le-au observat romaniştii italieni (ei erau, mai întâi, cei mai în măsură să le observe). Matteo Bartoli, marele romanist italian, elev al lui W. Meyer-Lübke şi coleg cu Sextil Puşcariu, la Viena, a scris un articol fundamental, intitulat *La spiccata individualità della lingua romena* (această lucrare a lui Bartoli, aşa cum am amintit mai înainte, mi-a sugerat titlul şi perspectiva mea privind „individualitatea limbii române") în care afirma că limba română este „cea mai puțin şi, totuşi, cea mai mult latină dintre toate limbile neolatine"! O afirmație bulversantă, recunoaşte şi dumneata, domnule Bogdan Țâra... M. Bartoli a relevat calcurile slave din latina devenită română (unul dintre exemple este *luna* cu sensul „astru

BDD-A6341 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

nocturn", care şi-a adăugat sensul „timp calendaristic" prin calc din sl. *mesec*). Tot lui Bartoli îi datorăm constatarea că româna este conservatoare în epoca latină şi inovatoare în timpurile post-latine, „romanice", adică în sec. VI-VIII-IX, o dată cu contactele non-romanice, mai ales cu slavii. De o *latinum circa romancium* (cum spunea D'Arco Silvio Avalle, regretatul romanist italian) se poate vorbi în sec. V-VI, iar de limba română, abia prin sec. VIII-IX, **după** contactul cu slavii. Cel puțin, aşa cred eu că s-a desfăşurat evoluția latinității orientale, care a devenit limba română.

– Aveți oare idei mai concrete, exemple convingătoare?

– Sunt multe... E. Petrovici – un mare romanist şi slavist – a remarcat în română o serie de caracteristici fonetice şi fonologice de origine slavă: iodizarea lui *e-* (inițial sau la inițiala silabei), labializarea vocalei *o* post-consonantică, tip *t*$^{u}$*ot*, iar Eugen Seidel (de care – sunt sigur – cei tineri, poate chiar dumneata, nu au auzit; a fost un savant german, refugiat în România, în timpul celui de-al doilea război mondial) a studiat elementele sintactice de origine slavă în limba română. Am contribuit şi noi, modest, la asemenea cercetări. Am descoperit (pe urmele lui Sextil Puşcariu) că grupul latinesc *sci-*, *sce-* (menținut în sardă) a evoluat, în română, prin faza **sči-*, **sče-* > **šči-*, **šče-* în *šti-*, *šte-* (*ştiu, peşte, creşte* etc.), trecând adică prin filieră slavă meridională. Alt exemplu – sintactic: conjuncția adversativă *iar*, într-un caz precum: *eu sunt profesor, iar tu eşti student*. Am scris despre această caracteristică sintactică de mai multe ori (v. şi *Individualitatea limbii române*, I). Conjuncția *iar* (probabil **ea-hora*) este de origine latină, dar „sensul" (adică întrebuințarea) unei distincții intermediare între copulativ şi adversativ (adică o „uşoară" adversivitate) este o trăsătură slavă (cf. în rusă, *ja professor, a tî student*; tot aşa în bulgară). În gramaticile lor pentru limbile slave, italienii au greutăți să definească această conjuncție. Unii scriu „între *et* şi *sed*"! Limba noastră romanică – precum a lor – posedă această conjuncție mai degrabă de utilizare cultă. Eu nu am ajuns să dau o explicație clară (sensul adversativ-copulativ există şi în greacă!).

Dar ce dovadă mai bună ar fi pentru a înțelege că nu se poate studia limba română fără cunoştințe de limbi ne-romanice (de cultură) învecinate sau că latina ereditară nu este suficientă studiilor noastre? Ce spun toate lucrurile astea? Suntem o limbă romanică, hotărât lucru, dar suntem o romanitate *off limits*, dicolo de limite. Profesorul suedez Alf Lombard spunea că a descoperit limba română când profesorul lui de la Universitate, din Suedia, i-a propus să meargă în Italia; din Italia şi-a dat seama că mai este şi altă romanitate de care habar n-avea şi această romanitate este foarte interesantă, pentru că îl conservă pe *lingula*, pe *caballus* ş.a.m.d. Adică, problema romanității noastre o rezolvă un latinist, dar până la un punct. O

BDD-A6341 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

rezolvă bineînțeles un romanist care poate trece dincolo de latină, adică în partea romanică. Dar mai departe? Bartoli spune foarte clar: româna se deosebeşte de celelalte limbi romanice nu atât prin elementele latine, câteva, ci mai mult prin elementele **post-latine**, romanice. Latinitatea care a devenit română a avut o serie întreagă de inovații ulterioare epocii latine. Gândeşte-te numai la verb. Ce s-a păstrat din verbul latin în limba română? Aproape nimic! S-a păstrat imperfectul, s-a păstrat perfectul. Viitorul nu s-a păstrat, prezentul a fost refăcut, optativ-condiționalul tot aşa, supinul este încă o problemă nerezolvată: îi spunem *supin*, dar pare a fi mai ales o problemă de sintaxă a participiului trecut (s-a scris, în ultima vreme, în Belgia, despre aceasta). Sau, dacă vrei, vocativul. Am scris despre vocativ: suntem singura limbă romanică cu vocativ! Singura cu vocativ masculin! În plus, vocativul *lupe* se suprapune peste vocativul slav în *–e* (*roabe* „robule"). Dar avem şi *lupe*, şi *lupule* (adică un vocativ creat **în româneşte** de la forma articulată). Numele proprii masculine în *–u* au, toate, după acest model, vocativ în *–le*: *Sandule! Radule! Nelule!* Deci noi am creat, mai departe, în timp, pe teren românesc (ulterior latinității) un vocativ. Nu ar trebui să ne întrebăm de ce? Explicația este socio-culturală – a sugerat-o, mai demult, L. Spitzer – şi ține de stadiul prelungit de oralitate al vieții româneşti (prelungit, în timp, extins, în spațiul pastoral-agricol al lipsei de cultură scrisă).

La feminin, lucrurile sunt mai simple: vocativul în *–o* (*bunico!*) este de origine slavă. DAR, scria Puşcariu, nu-i generalizat. Se spune *soro! bunico!*, dar **nu se spune**, ca în limbile slave, *mamo!* Se pare deci că introducerea acestui vocativ în *–o* este parțială şi de dată relativ recentă. (Nu vreau să facem, aici, teoria vocativului românesc. Avem o mulțime de forme de vocativ feminin. Iată cazul lui *Maria*: *Mărie! Mărio!* – alături de vocativul egal cu nominativul *Maria!*, care este **cult**. Tot astfel – cred că mă aprobi, când afirm că există o diferență de registru conotativ între vocativul cu desinență de vocativ şi vocativul egal cu nominativul, gen *Bogdane!* față de *Bogdan!*; de aici, unele vocative cu desinență, devenite nominative: *Ioane*).

„Când s-au petrecut acestea?", mă poți întreba, precum Poetul. Probabil **după** sec. VIII, **după** constituirea unei romanice româneşti, şi, mai ales, **după** contactele **profunde** – insist **profunde** şi chiar „genetice", din primele epoci, cu slavitatea.

– Vă rog să mă scuzați că vă întrerup, dar până atunci ce limbă se vorbea?

– Se vorbea o limbă să-i spunem latino-romanică! O limbă romanică *in fieri*, cum s-a vorbit în toate regiunile Imperiului. Nu ştim dacă această limbă romanică avea la noi infiltrații gotice. Pentru că, până în secolul VI a fost aşa. Romanii şi-au retras în secolul III, armata; cu siguranță au rămas

BDD-A6341 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

acolo câteva cuiburi de rezistență. De fapt, există unele descoperiri arheologice în acest sens. E normal, nu s-a putut retrage deodată totul. Cei rămaşi vorbeau o romanică populară, vorbeau o limbă latină pe care D'Arco Silvio Avalle, în Italia, a denumit-o *circa romancium*. Peste aceştia (cei rămaşi) au năvălit goții, cu care latinii au rămas în contact până prin sec. V. În ceea ce priveşte latina devenind romanica românească, studiile lui Haralambie Mihăescu, ale lui I. Fischer sunt importante. În latina noastră nu apare *mater*, nu apare *pater*, nici *causa*, nici *res*, nu există nimic din ceea ce ar fi reprezentat limba culturii latine. Aveam, în schimb, *tata* şi *mama*, precum vorbeau şi cei din Roma. De aceea, I. A. Candrea, I. Fischer au relevat, în studii convingătoare, ceea ce s-a numit la început *panroman sauf roumain*: latinitatea care **nu a pătruns** sau **s-a pierdut** în cursul evoluției latinei spre romanica românească. Sextil Puşcariu şi Al. Rosetti au avut altă idee: termeni latini păstrați numai în română, nu şi în celelalte limbi romanice. Deci latina „noastră" nu posedă anumite elemente lexicale, în schimb păstrează alte elemente pe care celelalte limbi romanice le-au pierdut. Dar a fost o latină care A REZISTAT. În jurul nostru, geografic, în schimb, nu-i tot astfel. Unde este latina din Panonia, unde este latina din Dalmația, unde este latina din Noricum? Aş cita aici numele unui romanist elvețian, fost profesor la Viena, C. Th. Gossen, elev al lui W. von Wartburg: el a examinat atent latinitatea „exclusă" din limba română.

– Latiniştii spun că, în Occident, până în secolul VI, se vorbea latina, iar din secolul VIII se vorbea romanica. Nu pot să explice două secole.

– Pentru că, în Occidentul francez, latina se degrada nemaifiind bine cunoscută. Este latina merovingiană! De aceea a fost nevoie de aşa-numita „renaştere carolingiană" a latinei. Textele târzii arată o limbă latină „coruptă", în curs de transformare în romanitate. Fenomenul trecerii de la latină la romanică este un fenomen foarte complicat! Iată, iarăşi, cazul nostru, românesc. De la retragerea romanilor (secolul III) şi până în secolul VI, au venit mai întâi goții. Se pare că ar exista unele cuvinte de origine gotică (printre care *Gotul*) cu semnul întrebării! Au venit, ulterior, cumanii. Nu se ştie ce este cu *cioban*, cu *Teleorman*... Cum au venit acestea? Bineînțeles, a spus-o von Wartburg, aceste invazii barbare s-au întreprins fie în goana năvălirii, fie paşnic, insidios, aşezându-se liniştit. Călare au năvălit hunii, până au ajuns la Roma. Leon al III-lea i-a oprit în secolul IV. Ce au făcut goții? Au venit, au rămas în zona sud-Moldova-gurile Dunării şi pe urmă au trecut Dunărea. Mai departe, unii au devenit ostrogoți (ei au fost cei din Italia), alții, vizigoți (cei din Spania). Populațiile celelalte, în frunte cu slavii, cu care aproape că suntem „frați", au venit mai liniştit, pe un teren puțin sau deloc locuit. Şi s-a apucat bietul slav să facă *grădină*, să-şi facă un rost. Dimitrie Macrea spunea, la cursul de istoria limbii (după S.

BDD-A6341 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

Puşcariu), că românii erau sus, pe munte, ciobani, agricultori de plaiuri înalte (*plai*, cuvânt latin!), iar jos se instalau, treptat, triburi slave, pe deal şi pe şesuri... Românul, caracterizat prin mobilitate, le-a luat exemplul: a coborât de pe înălțimi şi s-a „aşezat" treptat alături sau împreună cu slavii. A devenit sedentar. Citeşte toată poezia noastră păstorească...

– Da, dar nu pleca decât ciobanul cu oile.

– Nu trebuie să înțelegi astfel ceea ce spun. Până la **sat** a existat **comunitatea**, romaniile (N. Iorga), obştile, grupări păstoreşti-agricole, caracterizate prin **mobilitate**, pe munți, pe înălțimi. Mai târziu, câteodată, pleca întregul sat! Istroromânii au plecat cu tot satul! Cei din Munții Apuseni au ajuns până în Istria cu tot satul... şi cu preotul înainte, cu crucea! În orice caz, meseria principală a românilor a fost, bineînțeles, păstoritul şi agricultura pe **plai, *plagium***, sus, nu agricultura din zone mai joase. Şi *Miorița* este pe plai, sus. Pe urmă, treptat-treptat, viața păstorească a coborât la vale. *Pădurea* e latină, *câmpia* e latină, *muntele*, nu mai vorbim, e latin, dar *dealul* nu-i latin, *dealul* e slav. Deci ar însemna că slavii s-au instalat la deal. Cred şi eu! În aceste regiuni, vegetația, toată agricultura aveau nume slave: *plugul, brazda* etc. sunt slave. Dar las la o parte problema civilizației. În momentul în care ajung slavii, ei au, cum spunea Wartburg, o pătrundere insidioasă. Ceea ce sunt elementele germanice în vestul Europei, sunt pentru noi, în răsărit, elementele slave. Aşa că putem fi genealogic de origine latină, dar îmbogățiți pe parcurs cu elemente, bineînțeles, nelatine. Eu am spus asta de multe ori. Într-un articol al meu intitulat *Romanitatea românească*, am elaborat un concept care are câteva caracteristici: **1.** lipsă de repere culturale, vreau să spun de cultură scrisă; **2.** structuri sociale comunitare (obşteşti), pastorale (ulterior, agricole); **3.** o asimilare a elementelor non-latine de către latinitate; **4.** creştinismul oriental.

– Şi o legătură cu slavitatea, presupun...

– Da, o puternică amprentă slavă, prin contactul timpuriu, chiar în epoca de constituire, cu slava meridională.

Te-ai întrebat vreodată de ce *(a) scrie* este cuvânt latin şi *(a*) *citi*, cuvânt slav? *A scrie* a însemnat, la început, „a desena, a zgâria pe pereți, pe nisip, pe copaci".

– Şi *a citi*?

– *A citi*, cuvântul slav, este legat de slujba religioasă, târzie (după sec. IX). Dar *citirea* este altceva, e o chestiune strict bisericească. În biserici se făcea *cetania*. Cetania se făcea de către un diacon (cuvântul este grecesc)

BDD-A6341 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

care citea *po slavonsko*. Citea acolo şi nu înțelegea nimeni nimic, dar citea, atât! Deci *cetania* ăluia şi scrisul nu au avut niciodată legătură una cu alta. E. Coşeriu credea că noi am moştenit literele latine de la Alexandru cel Bun. Credea că Alexandru cel Bun ar fi trecut de la literele latine la cele slave. Nu avem date, nu se poate să se spună nici da, nici ba. Ştiu însă că slavii ne-au culturalizat. Există ceea ce am numit eu „aculturație slavă". Slavii ne-au dat cultura scrisă (alfabetul chirilic), trebuie să se ştie. Gândeşte-te la toate elementele slave. Te-ai gândit vreodată la adjectivele de origine latină: *subțire, înalt, curat*, *mult, puțin*. Te-ai gândit la cele slave: *destoinic, vrednic, leneş* etc.? Multe elemente de caracterizare sufletească, în care, bineînțeles, sunt foarte multe pozitive, foarte puține negative. De cele turceşti, ce să mai vorbim (am scris în vol. IV din *Individualitatea...*)! Asta înseamnă că slavii au introdus în latina lor elemente proprii: slavii au vorbit latina şi au lăsat în latina lor cuvinte cărora le înțelegeau sensul. Ştii cine a spus primul asta? Ernst Gamillscheg, care a vorbit de slavă nu ca *superstrat* sau *adstrat*. El o consideră *substrat*, pentru că slavii au învățat latina de afară şi au lăsat în latina lor cuvintele cărora ei le înțelegeau sensul. De exemplu: *nevastă, logodnă, pizdă* sunt cuvinte slave, foarte multe cuvinte obscene, mai ales feminine. De aici a apărut ideea aceea absurdă că bărbații erau romani şi femeile erau slave! *Dragoste*, îți dai seama că noi suntem singurul popor romanic care spunem *a iubi* într-o limbă străină, neromanică? Şi *drăguț*, şi *dragă*, şi *iubit*, şi *iubire* toate astea sunt la noi slave (adaptate la morfologia latină). Au, bineînțeles, desinențe româneşti. Este celebră propoziția: *Grădinarul cinstit iubeşte munca* (ți-aduci aminte, de la Puşcariu). Sigur că *grădinar/grădină* e slav, dar *-ar* este latin, *-ul* este latin. *Cinstit* e slav, în afară de *-t* final. *A iubi* e slav, dar desinența *-esc* este latină, vezi *infloresco, -ere*. *Munca*, tot astfel, cu *-a* latin din *illa*. Am putut face cu elementele slave şi cu elemente morfologice latineşti o frază în româneşte! Cine putea face asta, în afară de un slav care a învățat româneşte? Eu nu ştiu în ce măsură noi suntem un popor romanic, vorbesc acum de etnie, care a păstrat limba şi a impus-o slavilor, sau suntem un popor „amestecat" foarte puternic cu slavii cu care, împreună, am vorbit limba latină. Acesta pare un mister încă nedescoperit.

– La istoricii francezi există şi ideea că noi am fi slavi de fapt, mai mult decât altceva.

– Cum se explică faptul că toate adjectivele vieții noastre sufleteşti sunt de origine slavă? De genul *destoinic* şi altele. E adevărat, este şi *cârn*, este şi *gângav*. Toate aceste adjective mă fac să cred că a fost **o civilizație slavă care vorbea româneşte**.

BDD-A6341 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

– Dar nu credeți că unele au mai intrat şi pe parcurs?

– Se poate! Primele împrumuturi au intrat în sec. VI-VII, apoi slavii s-au creştinat în secolul IX şi după aceea legăturile – întrepătrunderea – cu ei a fost şi mai mare, pentru că am intrat sub ierarhia lor. Noi, până la creştinarea bulgarilor, eram dependenți fie, spune Petar Skok, prin Dalmația de Justiniana prima, fie, de Constantinopol, prin Dobrogea (pentru că am avut două creştinări). Ceea ce mă uimeşte pe mine până astăzi este religiozitatea poporului român. Această religiozitate nu o au decât popoarele ruseşti. Nici măcar bulgarii nu sunt ca noi.

– Ortodoxia o fi „de vină”?

– Dacă vrei, ortodoxia, dar este şi superstiție. Pot să mai spun şi altceva: tot ceea ce a venit ca element de modernizare a României, a venit din Occident, a apărut în epoca Reformei (luteriene şi calvine). Poarta de intrare din Occident era prin Transilvania. Noi suntem cultura care are slujbă religioasă în limba poporului cam de la 1640! Ştii de când o au francezii? De la 1638. Ştii cu ajutorul cui a fost introdusă la francezi? A hughenoților. Ştii cu ajutorul cui a fost introdusă la noi? A luteranilor. Tot Reforma! Nu mai vorbesc apoi de scrierea cu litere latine... Atenție: înaintea latiniştilor din Şcoala Ardeleană! Reforma (mai ales cea calvină) a avut consecințe extrem de importante.

– E vorba de slujbă sau de predică sau de amândouă?

- Se pare că s-a făcut slujbă la Târgovişte în limba română prin 1640. Predica nu ştiu cum se făcea, pentru că nu avem date. Mai este încă un mister la noi: avem cărți religioase slave, dar cântece religioase slave noi n-avem. Cântecele noastre religioase sunt în greceşte. Cum se cânta în biserică pe timpul slavilor? Nu ştim! Avem, poate, o „urmă” a unui oficiu religios străvechi. Este cazul lui *Kyrie eleison* devenit *Chiraleisa* în regiunile de nord: l-a descoperit, cred, Bogrea şi a reluat problema Romulus Todoran.

– Dar să ne întoarcem la slavi!

– Gândeşte-te numai la faptul că ei s-au aşezat pe un teren romanic, latin. Sunt nume de locuri de origine latină slavizate. Pe urmă, religia toată ne-a venit de la ei, dar de fapt, prin ei, de la greci. Mai mult decât atâta, bulgarii au fost mai aproape de Bizanț decât am fost noi. Vezi cazul lui **coctorius*, *coquere*: noi avem *cuptor* şi *a coace*. Aromânii îl au pe *furnă* (lat. *furnus*). Poate ştii ce diferență este între **coctorius* şi *furnus*: *furnus* este un fel de cuptor cu coş pe unde ieşea fumul, era un instrument special

BDD-A6341 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

pe care-l făcuseră cei din Bizanț şi care n-a mai ajuns până la noi. Noi suntem, pe de altă parte, şi o latinitate **abandonată**. Dacă ne-am salvat în general limba împotriva tuturor vicisitudinilor este meritul nostru, pentru că ne-am salvat-o noi înşine, în circumstanțe geografice, istorice şi sociale nu uşoare. Noi suntem o latinitate care a îndurat vicisitudinile Istoriei. Am biruit! Dar... Gândeşte-te la romanitatea românească din Basarabia, cu ce preț şi-a salvat identitatea! Eu am considerat întotdeauna latinitatea de dincolo de zonele Daciei romane (adică *Romania antiqua*), drept o *Romania nova* (Basarabia şi zonele de est, unde nu au fost romani).

Şi acum poți să mă întrebi ce înseamnă *Romania nova*? E foarte simplu. Dacă iei Dacia romană, ce vedem? Dacia romană este sud-vestul Transilvaniei, ceva din Banat şi Oltenia. Şi restul? Cum a ajuns limba română acolo, că n-a fost picior de roman în rest? Eugen Lozovan susținea că la Galați şi la Bărboşi ar fi fost cetăți romane. Or fi fost zece-două sute de romani, şi? Acolo s-au întins românii şi asta spun eu în articolul *Romanitate, românitate*, noi am extins romanitatea către răsărit prin **românitate**! Deci, în Moldova, în Basarabia, de la Carpați şi până departe, spre est, romanitatea trăieşte prin limba română.

– Şi cum s-a făcut transmiterea?

– Prin transhumanță! N-am spus că suntem mobili? Uită-te la numele celor din Transnistria. Ai văzut cum îi cheamă? Ori îi cheamă Bodiu (Badiu, îl găseşti în Transilvania), ori îi cheamă Ciobanu etc. Sunt români care şi-au pierdut naționalitatea şi limba. Chiar şi Voronin, duşmanul numărul 1 al României, în ciuda numelui, este român şi vorbeşte româneşte. Îți dau un alt exemplu: cineva care se numeşte Lupu, este născut în Balta Brăilei, dar pe mamă-sa o chema Beganu! Explică-mi cum se face că cineva născut în Balta Brăilei are numele Bega din Banat, altfel decât prin transhumanță şi prin mobilitate? De asta am spus eu *continuitate* este foarte bine, dar noi suntem continui şi la sudul Dunării şi la nordul Dunării.

**Păstoritul** este cheia vieții româneşti. Au spus-o O. Densusianu şi I. A. Candrea. Acest păstorit nu cunoştea frontiere, nu cunoştea patriotism. Aş spune chiar mai mult: viața, structurile etnico-sociale ale romanității noastre româneşti, erau *regionalizate*: pe obşti (romanii), pe „țări", pe sate (ca la românii din sudul Dunării, încă şi azi). *Patria, poporul* (român) etc. sunt concepte culte, târzii. Ştii, de exemplu, că țăranul din Severin, pe timpul turcilor, făcea comerț cu turcii peste Dunăre, iar turcii îl făceau *ban*, îi dădeau *bănie*. Citeşte toată poezia noastră populară (mai ales baladele pastorale). Şi să mai ştii că țăranii români (o spun textele populare!) i-au regretat... pe turci.

BDD-A6341 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

Dragă domnule Bogdan Ţâra, fără elementele orientale turceşti din limba română nu există o limbă română adevărată. Dacă vrei să mai adaugi elementelor slave încă o distincţie faţă de romanitate sunt elementele orientale turceşti, pe care le-a cercetat amănunţit Lazăr Şăineanu. După turci (chiar împreună cu ei), au venit şi grecii (ortodocşi, dar... fanarioţi!), cu care familiile noastre de mari boieri s-au înrudit imediat. Îţi dai seama că în *grădina* noastră, cea de la slavi, *trandafirul* e grecesc, *laleaua* e turcească etc. Spune-mi trei flori de origine latină la noi? Sunt câteva, dar pe câmp!

Carlo Tagliavini a spus că există *Romania antiqua* şi *Romania nova*. Prin aceasta din urmă, se gândea la America latină şi la regiunile Africii în care se vorbeşte franceza, adică acolo unde s-au extins limbile romanice prin cuceriri coloniale. De la el am preluat şi eu ideea. Dacă vrei acum să conturezi lumea latină, trebuie să iei tot mapamondul, dar asta este *Romania nova*. În afară de asta, există şi *Romania antiqua*, adică cei de aici, din Europa: Italia, Spania, Franţa etc. Ei bine, romanitatea românească include şi *Romania antiqua* (Transilvania) şi *Romania nova* (restul românităţii). Latinitatea a pierdut mult: s-a pierdut Panonia, sudul Germaniei. Ştii că în sudul Germaniei sunt Munţii Taunus şi există zone unde au fost tabere romane, care se numesc şi acuma *Kaiserslautern*, *Römerlager* etc.

– Köln este vechea Colonia...

– Exact! Adică acolo a fost *limes*-ul de nord, ceea ce a fost la noi, faţă de Balcani, Dunărea. S-a pierdut mult şi, cu toate acestea, urme, dovezi (vestigii) au rămas. Misterul nostru este: cum am putut noi să rămânem latini, iar în Dalmaţia, Noricum, Panonia latinitatea să dispară. Dacă vrei un argument împotriva „vidului" presupus din Transilvania (adică „plecarea" romanofonilor) este foarte simplu. E un argument pe care nu l-a folosit nimeni: Transilvania are elemente latine şi romanice, atâtea câte sunt, *Crişul, Mureşul* etc., care în Panonia nu există. Scurt! Deci în Panonia slavii şi maghiarii au venit şi au făcut *tabula rasa*, au distrus tot; la noi, elementele topice latine au rămas. Cum au putut să rămână, fără să fi existat o populaţie romanofonă? Din cauza asta n-au făcut niciodată corp comun Panonia cu Transilvania. În sec. X-XI, nou-veniţii au ajuns pe un teren deja romanizat: al nostru!

– Există şi ideea inversă: populaţia romanizată a venit şi s-a aşezat în Transilvania...

– Asta susţin ei (ungurii, n.n.) şi caută argumente împotriva a ceea ce noi numim „continuitate daco-romană" (nu fără a exagera realităţile istorice)! Dar cu slavii cum crezi că s-a întâmplat? Au venit slavii, s-au

BDD-A6341 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

aşezat, s-au format colonii slavo-române, au fost şi colonii române şi, până la urmă, treptat, s-au apropiat. Au fost probabil şi minorităţi care s-au dizolvat în comunităţi mai mari.

Deci asta este *Romania antiqua* pentru noi, dar cealaltă parte, de la Carpaţi până la Odesa şi mai departe, adică *Romania nova*? Această *Romania nova* am făcut-o noi, românii. **Deci noi am fost purtătorii limbii Romei acolo unde Roma nu a mai ajuns să cucerească**. Dar am „transportat" limba română! „Limba noastră cea română", cum spun basarabenii, a ajuns ca „limbă a Romei" până acolo. Dar în structura limbii române „transportate" a fost loc şi pentru alte elemente non-romanice. Şi suntem singura limbă romanică care se distinge prin elemente nu numai neromanice (slave, maghiare), nu numai neromanice prelatine, ci şi prin neromanice ulterioare, turco-greceşti. Şi atunci stai şi te întrebi ce putere de expansiune, dar şi ce rezistenţă uriaşă are această limbă a noastră... Trebuie înţeles totul prin *languages in contact* şi nu prin *adstrat*, *superstrat* etc. lucrurile astea învechite, superflue. Dacă noi avem acuma o datorie, este să spunem adevărul despre istoria limbii şi a poporului României. A venit momentul adevărului. A venit momentul în care eu să spun: Da, suntem o latinitate! Dar o „altfel" de latinitate: bineînţeles „genealogică" (şi *genealogică* înseamnă o latină moştenită), dar şi o latină care, de-a lungul vremii, s-a amplificat şi s-a îmbogăţit cu elemente noi, non-latine, din contactele cu limbile Orientului, rămânând însă tot latină. Adică eu, practic, vorbesc limba mamei şi a tatălui, numai că limba pe care o vorbesc eu faţă de tata şi de mama nu este numai limba lor latină, ci, în ea, apar şi alte elemente ale vieţii mele. Fiecare generaţie introduce în limbă cuvintele specifice ei, astăzi însă, în treacăt fie spus, în limba română este un haos enorm, dar cu toate acestea, aşa cum e, lexical şi sintactic, din punct de vedere al structurii, latinitatea nu a cedat deloc.

– Să fie oare şi o virtute a limbii latine, care este atât de asimilatoare?

– Există, după d-ta, limbi „virtuoase"? Mă îndoiesc! „Virtutea" limbii latine am văzut-o eu la Narbonne, aici în Gallia Narbonensis. M-am dus eu, romanist sosit din România şi din Italia, să văd Narbonne! Ce văd acolo? În Narbona, în centru, este un perimetru cam 6 pe 6 sau 6 pe 4 metri, unde sunt nişte cărămizi şi ceva *pavimentum*, care ar trebui să fie din epoca romană. Peste ele, până sus sunt, bineînţeles, construcţii numai din evul mediu. Ce a rămas din epoca romană? Uită-te aici, în Paris (Lutetia), la Cluny, vezi dărâmăturile alea şi spune-le francezilor ce valori antice, trecute, au ei acolo! Să lăsăm deoparte fantasmele acelei *virtus romana rediviva*...

BDD-A6341 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

– Eu vorbeam de o *virtute* a limbii latine, puterea ei asimilatoare. Latina preluase, de exemplu, elemente lexicale din greacă, pe care le-a latinizat...

– Latina, aici, în Occident, a fost apărată – promovată chiar - de Biserică. La noi cine a apărat latina? Auxenţiu şi alţii până în secolul IV? Mai cunoşti pe cineva, un latinist prin zona noastră după secolul IV, când ştii foarte bine că în timpul împăratului Focas şi Scytia Minor, care era provincie Bizantină, a trecut la greacă. **Noi suntem latini, dar suntem şi greci, suntem slavi, suntem „orientali", cu o puternică doză de romanitate**.

– Nu, eu vorbeam de o virtute inerentă limbii latine, aceea de a asimila, de exemplu, elemente de lexic din alte limbi, cum sunt cele de origine greacă, fără ca ea să-şi schimbe structura. După aceea, latina, evoluând într-o limbă romanică, acea limbă romanică şi-a păstrat această calitate...

– Da, dar a luat din greacă datorită superiorităţii limbii greceşti. A luat şi din oscă, şi din sabină, a luat din toate astea şi s-a îmbogăţit lexical.

– Deci nu e un fapt particular pentru română să preia din greacă. Majoritatea limbilor au făcut-o mai devreme sau mai târziu.

– Sunt de acord. Dar nu uita: limba bisericii noastre, limba culturii noastre, din sec. XIII înainte, până în sec. XIX, a fost plină de termeni slavi şi greco-bizantini. Noi am luat mai ales din aceste limbi cultura materială (ceea ce se numeşte *acculturation*) şi în alte condiţii. În Occident, latina a avut avantajul Bisericii. Pe noi ne desparte de Occident Biserica! Şi asta ne va despărţi mereu. Iată alt caz: *Catedrala Neamului*! *Neam*-ul nu este latin (este cuvânt de origine maghiară) şi avea validitate mai ales în împrejurări multi-etnice, precum în Ardeal. Dar în „inima" României, nu *neamul*, ci *naţiunea* ar fi avut o semnificaţie. Tot aşa mă miră încercările unor intelectuali români de a demonstra că noi am avut o cultură latină, înainte de a ne constitui ca popor şi ca limbă, înainte de etnogeneză.

– Francezii au preluat numele celor care i-au cucerit pe galoromani, numele francilor. Există vreo apropiere între situaţia lor şi a noastră?

– Cu a noastră nu, cu a bulgarilor însă există. Au venit întâi slavii la noi şi slavii au fost cuceriţi de bulgari, popor turcic, de la Volga. *Han*, *boier* astea sunt instituţii turcice. Aceştia i-au cucerit pe slavi şi pe urmă şi-au pierdut limba, aşa cum au făcut şi francii, care i-au cucerit pe galoromani şi pe urmă şi-au pierdut limba.

– Au fost asimilaţi de populaţia romanizată.

BDD-A6341 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

– Totuşi, în nord, dialectele franceze sunt foarte germanizate. În sud, nu. Cei de acolo sunt ca italienii. Ei îl au încă pe *e* final.

Revenind, spui de latină... Dar de ce nu s-a păstrat latina în Panonia, de ce nu s-a păstrat în Dalmaţia, de ce nu s-a păstrat latina în Sirmium, în Noricum? Tot latină era şi în Aquileia, dar nu s-a păstrat. Nu este „virtutea" limbii latine! Este virtutea acestui popor care a ştiut să plece cu limbă cu tot sus, pe munte. Ceea ce spun aromânii: *părinteasca dimândare*. Ne-am păstrat-o ca pe un bun al nostru. N-aveam nimic altceva, n-aveam o vatră, n-aveam o patrie. Ştii cu cine semănăm noi? Cu iudeo-spaniolii! Iudeo-spaniolii, când au plecat din Spania, au plecat cu ceea ce se numeşte *ladino*, limba lor latină. N-au avut toată viaţa lor decât iudeo-spaniola, limba lor de casă. Încolo, puteau să locuiască unde voiau! Noi n-am avut decât limba, noi n-am avut stat, noi n-am avut frontiere etnice şi oraşe, noi n-am avut nimic. Astea s-au făcut târziu.

– Pentru că n-am avut organizare.

– N-am avut! Dar, începând din 1330, au apărut „ţările" românilor. Până atunci erau nişte obşti, „romaniile" lui Iorga. Ca să nu-ţi mai spun că *Ţara Românească* este o sintagmă denominativă de origine slavonă. Eu am spus-o undeva. *Ţara Românească* este o creaţie juridică slavă. Se numeşte *Vlaška Zemlja*, adică „Ţara Românească". Dacă ar fi fost în latină, ar fi trebuit să se numească *Terra Romanorum*. Dar numai în slavă există acest adjectiv genitival, cum e la noi *fecior boieresc*. Ştii ce înseamnă *feciorii boiereşti*? Nu înseamnă „odraslele boierilor", ci sunt „feciorii boierilor", adică „slugile boierilor". Elementul slav la noi este fundamental! Nu se poate fără slavistică. Şi cu studenţii, în primul an, am făcut slavistică. Aud că prietena mea, profesoara Liliane Tasmowski din Belgia (Anvers), îmi dă acum dreptate şi se bucură că m-a cunoscut, pentru că am îndemnat-o să înveţe slava. Ea este romanistă „pură". Nu se poate face romanistică românească fără slavă. Au câştigat Petar Skok şi E. Petrovici, poate şi Matteo Bartoli, care au fost şi slavişti şi romanişti.

– Teoria *continuităţii* românilor în spaţiul nord-dunărean, formulată şi apărată cu insistenţă de majoritatea lingviştilor şi istoricilor români, a devenit uşor desuetă ori credeţi că ar trebui chiar abandonată?

– Se susţine că romanitatea asta din nordul Dunării, în care suntem şi astăzi, s-ar fi păstrat graţie ei. **Nicidecum**! Fără „imigraţii" din sudul Dunării, **masive** şi **seculare**, n-am fi fost unde suntem astăzi. De fapt, chiar în Transilvania: partea crişană, partea maramureşeană şi partea bucovineană sunt zone romanice-româneşti ulterioare, (mai) târzii. La mănăstirea Peri din Ucraina subcarpatică, biserica Sf. Mihail este închinată

BDD-A6341 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

Constantinopolului, patriarhiei de acolo. Ce legătură exista între zona aceasta, de nord, şi Bizanţul ortodox? Foarte probabil, în aceste regiuni se instalase o populaţie de religie ortodoxă, care se recunoştea în subordinea Patriarhului ecumenic din Constantinopol. Fapt este că – după cât se pare – în Transilvania se conturează două zone: cea „interioară", până la Apuseni şi cea „exterioară", la vest-nord-vest de Apuseni (Crişana, Maramureş). Şi Tache Papahagi a relevat că între graiul din Ţara Moţilor sau din Maramureş şi graiurile dialectului aromân (sud-dunărean) sunt unele apropieri lingvistice (dacă nu mă înşel, ideea apare şi la G. Ivănescu, cel care a construit catedra de lingvistică românească la Universitatea din Timişoara).

– Să fie „valurile" lui Philippide, cele considerate a fi venit din sudul Dunării?

– Probabil! Suntem o romanitate **ţărănească**! Ţărănească până în străfundul străfundului măduvei. Uită-te la toată literatura noastră populară!

– Să continuăm discuţiile noastre!

– Am căzut de acord că sintagma *latinitate dincolo de limite*, *latinitas ultra limites* sau, cum spun eu, latinitate *off limits*, mi se pare o formulă mai fericită, chiar dacă problema latinităţii noastre este o problemă destul de specifică, adică suntem o latinitate trecută prin filtre nelatine extrem de importante. Îţi repet ceea ce îţi spuneam înainte. Unde este latinitatea din Dalmaţia, din Noricum, din Panonia, unde este latinitatea din Moesia Inferior, Moesia Superior, unde este latinitatea din Scytia, unde este latinitatea din Armenia, din Palestina? A rămas această „misterioasă" (sau „miraculoasă") latinitate românească, care a devenit romanitate românească, care a devenit română şi care este unica moştenitoare a Imperiului Roman în Răsăritul Europei. Tot ceea ce s-ar spune de aici înainte: „limbă moldovenească", „dialecte nelatine", sunt toate lucruri absolut false. **Suntem singurii urmaşi orientali ai latinei romane.** Cu alte cuvinte, cu noi s-a amestecat tot ceea ce a fost nelatin în aceste zone, păstrându-ne totuşi noi individualitatea, identitatea. Cum? **Abstrăgându-ne!** Adică rămânând în zone în care nou-veniţii nu aveau acces: în primul rând muntele (cu plaiurile sale), în al doilea rând zonele de pădure şi mai ales am avut avantajul că toate „hoardele", toate valurile migratoare, care au trecut pe la noi, au făcut-o în mare viteză, cu excepţia ultimului, care este valul slav, cu care avem mai multe lucruri în comun. Chiar arheologic există o cultură slavo-română. Cultura de la Dunăre, din secolul IX, e slavo-română. Întotdeauna am spus şi o spun şi acuma, dacă am avut o etnie aproape de noi, asta a fost etnia slavă, în toate zonele ei.

BDD-A6341 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

Gândeşte-te, noi suntem în contact cu slavii din secolul VI până în secolul XX. Paisprezece secole de contact cu slavii. Bineînţeles, te vei mira. Mai întâi sunt slavii care s-au instalat în Bulgaria, peste care au venit bulgarii, apoi sunt statele slave, care s-au creat în jurul nostru, adică sârbii... În secolele IX-X s-a creat statul bulgar, apoi statul sârbesc. Religia ne-a unit iar cu ei şi am rămas aşa, într-o anumită ortodoxie slavo-română. Cultura ne-au adus-o ei, pentru că, mai întâi, după cum ştii bine, în zonele bulgare s-a scris cu caractere chirilice începând de prin secolul XIII probabil (a spus-o Ion Bogdan); pentru că semnele noastre grafice, adică semnele slavone grafice (e vorba de *ius* şi de *ier*) au aceleaşi valori pe care le-au avut în bulgară, dar în bulgara secolului XIII. Deci la noi au intrat ulterior, prin secolul XIV. Nu mai vorbesc de literatura religioasă, bogomilii, toate fenomenele culturale pe care le-am avut în comun cu slavii.

– Cum de n-am învăţat să scriem de la romani?

– Când să „învăţăm”? În 165 de ani? Romanii au venit, au cucerit şi au plecat fără să se preocupe de probleme de învăţământ şi de cultură! Poate că – aşa cum spunea regretatul I. Fischer – să fi fost un învăţământ elementar şi atât! Ceea ce a rămas de la romani, cultural, este foarte puţin. Nici măcar de la cei care au venit mai târziu din sud şi s-au instalat, adică romanofonii, dar ei, venind din sud, erau deja slavizaţi şi grecizaţi. Toate deplasările de care am vorbit eu s-au făcut prin secolele VII-VIII-IX, adică după venirea slavilor. **O persistenţă romană, asta este numai în capul naţionaliştilor noştri şi în cântecele noastre considerate patriotice.** N-avem o persistenţă romană ca să sapi sus şi să-l găseşti pe Traian jos. Asta nu se poate. Găseşti unele ruine, se găsesc cimitire, cum ţi-am mai spus, până prin secolele V-VI. După cercetările care s-au făcut (Profesorul D. Protase a făcut ceva mai mult), ar fi aşa: contactul cu romanitatea, cu latinitatea centrală, din Italia, s-a tăiat în secolul VII. Philippide spune că până în secolul VII, pe fostele drumuri care legau via Appia, care făceau legătura cu Roma, se mai găseau pietre funerare cu nume daco-romane, adică primul nume era dac, al doilea era roman, ale unei populaţii romanizate, care se ducea către Roma şi murea pe drum. Se ştie, de asemenea, că în Dobrogea, când s-a făcut Imperiul Roman de Orient, începând de pe vremea împăratului Focas (602-610 p. C.), Constantinopolul coresponda cu provincia numai în limba greacă. Deci, practic, noi, din secolul VII, am părăsit această superbă latinitate şi am rămas doar cu un fel de resturi de latinitate numai prin munţi, prin transhumanţă, prin baladele populare, adică n-am mai avut posibilitatea de a ne „cultiva” latinitatea altfel decât prin vorbire. Şi de ce n-am avut? Pentru că nu ne-a mai încurajat, cultural, nimeni şi nimic! În Occident a rămas latinitatea pentru că a venit Biserica. Ce-am avut noi? O biserică

BDD-A6341 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

grecească? Cel mai bun exemplu sunt aromânii. Ştiai că, în aromână lipsesc cuvintele *răstignire*, *rugăciune*? Acestea sunt cuvinte nord-dunărene şi nu sud-dunărene. Dacă faci istoria creştinismului românesc, ies la lumină nişte lucruri **uriaşe**. În primul rând, mă întrebi dacă românii s-au născut creştini? **Exact, românii s-au născut creştini!** Fără nici un fel de îndoială! **Dimpotrivă, creştinismul precede românitatea**. S-ar putea, am spus eu într-un articolul apărut la Cluj, creştinismul să preceadă şi ocupaţia romană din Scytia Minor. Am văzut cum s-a propagat creştinismul. Pe malul Pontului! Acolo nu erau romani, acolo erau numai greci. Era normal să vină creştinismul pe linie grecească până acolo. Ceea ce ne-a venit prin Transilvania, este al doilea val de creştinism, cel latin. Din cauza asta, creştinismul din Dobrogea n-are nimic latinesc. S-au găsit inscripţii şi latineşti (Haralambie Mihăescu şi I. Fischer au vorbit despre ele) şi greceşti, mai multe greceşti, decât latineşti. Martirii care au fost descoperiţi în martirologul creştin din Niculiţel nu erau latini. Nu au nume latineşti. Profesorul Emilian Popescu de la Facultatea de Teologie din Bucureşti a studiat aceste aspecte.

După părerea mea, am mai spus-o, noi suntem creştini înainte de a fi organizaţie de stat, adică: întâi ne-am creştinat, pe urmă ne-am organizat social-politic. Poate chiar că după aceea au venit romanii etc. Toate aceste evenimente s-au petrecut pe la începutul sec. II (101-102 până prin 105-106 p. C.). De aceea apare, acum, ideea că am fost creştinaţi de apostolul Andrei. Constantin Daicoviciu spunea că monumente creştine în Dacia Romană nu s-au găsit înainte de secolul IV (dar el vorbea de Transilvania). Apostolul Andrei, care a trăit în prima sută de ani, a propovăduit pe meleagurile noastre. **Ne-am născut creştini**. Suntem, dacă vrei, ca şi grecii, ca şi evreii, ca şi copţii, în primul val de creştinism. Suntem ca şi italienii. Pentru că sunt două tipuri de creştinism: este creştinismul de jos în sus, al nostru, adică creştinismul ilegal, un fel de comunism ilegalist, şi celălalt creştinism, de sus în jos, pe care l-au avut toate popoarele cunoscute de noi, chiar francezii de nord, dar mai ales bulgarii, ruşii, polonezii, ungurii, slovacii etc., în care se creştinează şeful statului şi îi obligă să se creştineze pe toţi, prin ordin (cum era, înainte, cu carnetul de partid: nu-ţi luai carnetul de partid, îţi cădea capul). Aşa s-a creştinat şi Italia superioară, la Milano: ori te creştinezi, ori îţi tai capul. Aşa s-au creştinat ruşii în 988, s-au creştinat polonezii în 989, ungurii, în anul 1000. Bulgarii sunt primii, să zicem aşa, barbari creştinaţi. Noi suntem creştini fără nici un fel de problemă. De *când?* Nici nu poţi să adaugi un *când!* Poţi să spui numai că epoca noastră de creştinare merge profund spre originile creştinismului. Problema care se pune aici este să ne dăm seama că creştinismul românesc nu este legat de continuitate, de romanitate, de latinitate. Creştinismul este legat de propagarea credinţei lui Iisus Cristos

BDD-A6341 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

la nordul Dunării şi atât! La sciţi (Scytia Minor, în greceşte). Abia după aceea a venit, pe linie occidentală: Dalmaţia, Sirmium, Sarmizegetusa, probabil prin secolele II-III, în latineşte. Şi acolo, în Transilvania, sunt câteva vestigii creştine (*ego, Zenobius, votum posui* ş. a. m. d.). Dar, bagă de seamă, creştinismul din Transilvania are monumente, creştinismul din Dobrogea are şi martiri! De ce are creştinismul din Dobrogea martiri şi n-are cel din Transilvania? Pentru simplul motiv că trupele romane s-au retras şi, când Diocleţian, în secolul III, a început persecuţia creştinilor, erau creştini numai în Dobrogea, iar în Transilvania nu mai erau trupe romane, stat roman. Din cauza aceasta nu putem cunoaşte organizarea creştinismului primar în Transilvania. N-aveam centre cum aveam în Dobrogea. Aici era Tomisul. Emilian Popescu a făcut şi o listă a primilor episcopi de Tomis, care ţineau, bineînţeles, de Constantinopol. Noi am avut de îndurat şi episodul conciliului de la Niceea (325). Wulfila era bizantin niceean, dar după aceea a devenit arian, Auxenţiu, scriitorul, era arian, Sava Gotul era, se pare, bizantin; poate că şi pentru acest fapt l-au omorât căpeteniile goţilor. Creştinismul nostru este al goţilor, al grecilor. Şi, bineînţeles că este şi creştinismul latin. Mă vei întreba unde sunt elementele din slujba religioasă grecească? Nu există, n-avem! Singurul care ar fi putut să fie, am mai spus-o, este acel *Chiraleisa*, care ar fi *Kyrie eleison*. Dar ce poţi să ştii! A rămas creştinismul latin, îmi vei spune. A rămas, dar creştinismul latin a venit ulterior. Stai şi te gândeşti că creştinismul latin de care vorbim noi a venit prin Aquileia, prin Marea Adriatică (au spus-o P. Skok, Haralambie Mihăescu). *Basilica*, *Floriile*, toate astea sunt din secolul IV, V. Până şi cuvântul *Dumnezeu* (*Domine Deus*) este ulterior. Adică, avem un creştinism primar, câteva cuvinte şi pe urmă au venit toate cuvintele astea care formează terminologia creştină... **Nu putem face din creştinismul românesc o dovadă a continuităţii româneşti în Transilvania!** Putem să spunem că am fost creştini. Nu ştim nici măcar cu cimitirele acelea creştine cât sunt de latine. Parcă goţii creştinaţi nu se puteau îngropa acolo? Îmi aduc aminte de nişte replici ale ungurilor. Eu am fost întotdeauna atent la ce spun adversarii noştri despre noi. Ladislau Gáldi îşi punea întrebarea: în ce măsură, în Transilvania, sunt cimitire cu latini? E adevărat că nici nu trebuie să acceptăm tot ce spun ungurii care susţin că, în definitiv, câteva monumente nu fac dovada continuităţii. Ei spun că şi în Norvegia s-au găsit inscripţii latine care nu sunt latine. Nu e aşa! Aici este un răspuns foarte clar! Dacă într-o zonă au fost latini şi s-au găsit inscripţii latine, poţi să presupui că, într-adevăr, acolo este o continuitate latină. Dar în Norvegia le-a adus valul, le-au adus călătoriile, le-a adus altceva. Aşa e cazul şi la noi cu cetatea Bărboşi. Dar acolo unde a fost o ocupaţie romană, ca în Dacia, este cu totul altceva! Acolo se poate vorbi de vestigii creştine romane.

BDD-A6341 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

Vezi, deci, că nu este vorba de a contrazice latinitatea sau continuitatea noastră. Dar astăzi, în libertate, este necesară o cercetare arheologică clară, aprofundată, a vestigiilor latine în Transilvania – creştine, precreştine, post-creştine. Dumneavoastră, cei tineri, aveţi această sarcină, deoarece de la noi, bătrânii, vorba lui bietu' Negruzzi, „ruginiţi în rele", e foarte greu să mai scoţi ceva. În ceea ce mă priveşte, pot să spun, cu puţină mândrie, că, dacă am făcut ceva, a fost să „şterg colbul de pe hrisoavele bătrâne", adică **am încercat să regândesc totul**.

– Continuaţi!

– Păcat că nu mai am eu contact cu voi, cei tineri! Am fi putut vorbi despre întrepătrunderea dintre latinitate şi non-latinitate, de exemplu, în cultura noastră populară. Pe vremuri, o bună savantă, o etnologă de la Bucureşti, Zamfira Mihail, a cercetat, într-o serioasă lucrare (de doctorat) termenii portului popular românesc. Am scris – pe vremuri – o recenzie la cartea ei. Ştii ce am observat? Portul românesc are următoarele caracteristici: *cămaşa, iţarul, ia, brâul* sunt sau autohtone sau, *cămaşa* – odată, un obiect de lux, latine. De aici încolo, totul este slav sau turcesc. La fel şi mâncarea. Am încercat să dau unei doctorande – tot pe vremuri – să cerceteze termenii alimentaţiei noastre. Ştii ce mâncau strămoşii noştri? Mâncau: *zamă*, termen grecesc, existent şi în lat. *zema*, *frigeau* (*a frige* < lat. *frigere* n.n.), pe *coctorium*, adică „cuptor" şi, bineînţeles aveau *carne, lapte, pâine* (nu *pită*). De aici înainte, nimic latinesc: *prăjeala* e slavă, *gătitul* e slav, toate sunt slave. Nu mai vorbim de *ciorbă*, care este turcesc, şi de celelalte. Şi aici ne dăm seama ce şi cât ne-a rămas de la romani. Câteva resturi... Meritul principal al romanităţii româneşti este că aceste resturi le-a păstrat cu gelozie şi pe urmă le-a înmulţit mereu cu alte cuvinte, dar rămânând mai departe în interiorul structurilor latineşti. Adică, noi am împrumutat *supa* şi *ciorba*, dar le-am dat desinenţa *-illa*. *Peştele* îl avem din latină, dar toate denumirile de peşte de apă dulce sunt slave. Dacă încercăm să vedem în amănunt ceea ce ne-a rămas de la slavi şi ceea ce ne-a rămas de la romani, atunci să-mi spui ce raport exista între latinitate şi slavitate. Comparaţia cu italiana arată întotdeauna că româna „seamănă" (cel puţin pentru italieni!) cu limbile slave... De aceea, **este nevoie de discuţii multe, lungi, cu cărţile pe masă, în biblioteci**.

– Ajunseserăm în secolul al VII-lea. Aş vrea să vă întreb ce limbă se vorbea atunci la nordul Dunării? De asemenea, dacă la venirea slavilor româna era o limbă deja formată sau parţial formată?

– Slavii au venit în secolele VI-VII. Au venit, au trecut şi s-au aşezat în părţile de deal şi de câmpie. S-au aşezat şi au început să conviețuiască

BDD-A6341 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

cu enclave româneşti. Pe atunci exista o limbă „daco-romana”. Cu ajutorul slavilor s-a constituit, treptat, ceea ce se numeşte astăzi *limba română.* Latina „orientală” s-a transformat, trecând prin gura slavilor. Gândeşte-te că până la venirea lor, strămoşii noştri spuneau *schiu* (< lat. *scire*, n.n.), iar apoi au spus *ştiu*, spuneau *pasche*, iar apoi *paşte*. Adică, în grupul consonantic *-št-*, sunt elemente ce au fost aduse de slavi. Nu mai vorbim de iodizarea lui *e* iniţial şi altele. De exemplu, alternanţele morfologice. Până n-au venit slavii, noi nu puteam să spunem *ladă-lăzi*. Noi trebuia să spunem *ladă-*lădi* sau *zăpadă-*zăpădi*, pentru că alternanţa *d-z* la substantive este de origine slavă. Spuneam însă *mânz-mânji*, *obraz-obraji*. De ce? Pentru că fonemul *-ž-* exista şi în substrat. Pe urmă, nu-l aveam pe *h*, n-aveam consoanele muiate. Spuneam *lupí*, cu *i* silabic (ca în italiană). A trebuit să vină slavii pentru ca să pronunţăm *lupi*, cu *i* scurt, non-silabic. Vorbeam un fel de limbă ca cea italiană din secolul VII-VIII, un fel de latină târzie. Când au venit slavii, au dat culoarea slavă. Cum spune un profesor român, care a trăit la Paris, Bazil Munteanu, slavii au dat *le clair-obscur* „clar-obscurul” limbii române. Întreabă-te cum era credinţa creştină înainte de venirea slavilor, când toate cuvintele noastre de ritual sunt slave. Îl aveam pe *preot* din latină, dar nu-l aveam pe *popă*, slav, aveam *rugăciune* (numai noi, în nordul Dunării). Suntem singura limbă romanică ce are două cuvinte pentru noţiunea de *sacerdos*: *popă* şi *preot.* Suntem singura limbă romanică ce are două cuvinte pentru noţiunea de *sanctus*: *sânt* (din *Sânt Nicoară*, *Sâ(n)medru*) şi pe *sfânt*. Suntem singura limbă romanică în care se întrepătrunde latina cu slava: vezi cazul lui *aşijderea* (< *aşi-žde-re-a*), adică o construcţie latino-slavă (probabil de dată românească), o formă slavo-latină. Pot spune că fără slavi eram şchiopi de un picior. Deci, româna s-a constituit prin secolul VIII, după ce au trecut slavii. Asta e de discutat: *slavo-roman* sau *romano-slav*? Românii îi imitau pe slavi sau slavii pe români? Nu mai ştim. În general, se spune că slavii au învăţat româneşte.

Mai este ceva. Nu trebuie să vedem influenţa slavă **cantitativ**, cum a făcut Puşcariu şi cum se face până astăzi: socotim element cu element ceea ce a rămas de la slavi: vocativul etc. De la slavi a rămas *a **se** ruga* în loc de *a ruga*. Suntem singura limbă romanică care ***ne** rugăm* lui Dumnezeu. Ceilalţi toţi *roagă* (fr. *prier* < lat. *precare*). Deci, sunt elemente calitative, nu cantitative. Cazul alternanţelor fonetice. Îmi aduc aminte, când învăţam ruseşte şi mă gândeam: uite, exact ca în română, au şi ruşii alternanţe de felul celor din limba noastră.

– Care au fost factorii determinanţi ai procesului de „reromanizare”, de „relatinizare”, sau, cum spuneaţi Domnia voastră, de „occidentalizare” a limbii române literare?

BDD-A6341 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

– Ca să vorbim de factorii de reromanizare, relatinizare ş.a.m.d. a limbii române, a rămâne în interiorul limbii române, al lingvisticii române, nu este suficient. În al doilea volum al cărţii mele despre *Individualitatea limbii române...*, când am vorbit despre „occidentalizarea limbii şi culturii româneşti", am făcut, mai ales, extinderea limitelor acestui fenomen: şi lingvistic şi extralingvistic. Eu îmi asum responsabilitatea lărgirii conceptelor lingvistice. Nu există limbă fără o cultură, fie că e populară, fie că e cultă. Nu putem vorbi de o limbă *in abstracto*. Oricât ar fi de axată lingvistica pe studiul limbii, cu lingvistică internă, lingvistică externă... astea sunt, la ora actuală, lucruri depăşite, cel puţin de mine. Pentru mine **există** dincolo de o lingvistică **internă** şi o lingvistică **externă**, tot aşa precum **există** o lingvistică **diacronică** şi alta **sincronică**. O adevărată cercetare lingvistică nu se poate „refugia" numai în structurile lingvistice. Fenomenele se întrepătrund. Fenomenele de limbă sunt ultimele din fenomenele mari ale istoriei. În primul rând sunt, bineînţeles, fenomene sociale şi istorice. Ce înseamnă „reromanizarea" de care vorbea Puşcariu, denumită pe urmă „relatinizare" de către Graur, termen cu care nu prea sunt de acord? Însemna pătrunderea neologismelor în limba română cultă. Adică, în loc să spui *prilej*, spui *ocazie* etc., în locul unor cuvinte orientale să ai cuvinte occidentale. Aşa cum spunea poetul (meu) romantic (vezi *Primii noştri dramaturgi*): „Nu-mi vorbi turco-greceşte, că-ţi răspund evropeneşte". Impactul pe care l-a avut *Evropa, Europa* pentru intelectualii nou apăruţi (cu oarece cunoştinţe de limbă franceză şi limbă italiană) a fost caracteristic pentru cultura românească, începând din Transilvania de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, dar mai ales în Valahia secolului al XIX-lea (mai cu seamă către mijlocul secolului al XIX-lea). Această „europenizare" a schimbat profund toată cultura românească şi, implicit, limba culturii. Sigur că, dacă îi luăm pe Alecsandri, pe Alecu Russo, pe Nicolae Bălcescu, chiar pe Ion Ghica, vom găsi elemente franceze, italiene în limba lor. E normal, pentru că ei vorbeau franţuzeşte, fuseseră în Franţa, Amfilohie Hotiniu (secolul XVIII) folosea neologisme italiene, pentru că tradusese o geografie din italiană. Cu alte cuvinte, contactul cu cultura occidentală, romanică, ne-a romanizat mai intens. Dar, în limba culturii, există o problemă pe care, la timpul oportun, eu nu am luat-o în considerare. „Occidentalizarea" noastră nu-i numai **romanică**. Şi influenţa germană în Transilvania, mai ales în Banat, a introdus termeni occidentali. Ideea pe care, cu pricepere, a introdus-o doamna Maria Sitaru din Timişoara într-o recentă lucrare este o sugestie preţioasă, de care trebuie să se ţină seama. De aceea, alături de „occidentalizare", drept ar fi să se numească şi „modernizare". Istoricii pun problema astfel. Adevărul e că aceste concepte se suprapun, în sensul că e vorba şi de o modernizare şi de o occidentalizare în sens european. Eu cred că am studiat fenomenul în

BDD-A6341 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

amănunt. Pentru asta, trebuie să vă trimit la volumul meu, *Primii noştri dramaturgi*, pe care l-am editat în 1956 şi a fost reeditat în 1962, împreună cu regretatul Liviu Călin şi cu Florin Tornea, un literat. Cine citeşte piesele de teatru din vremea aceea (am şi scris în *Individualitatea limbii române*, volumul II) îşi dă seama ce a însemnat epoca începutului de veac XIX. În perioada de tranziţie de la 1830 la 1848, s-a petrecut tot ceea ce se numeşte procesul de „reromanizare", de „relatinizare". Bineînţeles, l-au început cei din Şcoala Ardeleană şi l-a terminat, dacă vrei, Minulescu. Întâi italiana, apoi franceza şi, bineînţeles, într-un fel, limbile germanice. Care sunt factorii de reromanizare? Asta este o întrebare foarte strâmtă. Totul, toată societatea românească, chiar de la 1800, de la dicţionarul lui Budai-Deleanu, dicţionarul de la Buda, şi până la 1866-1870 când, de bine de rău, s-a mai stabilizat limba românească, totul concordă spre *reromanizarea*, *europenizarea*, *occidentalizarea*, *modernizarea* limbii şi culturii româneşti. Este adevărat că totul se petrecea la nivel de elite, la nivelul limbii culturii. Este adevărat că, pe vremea lui Samuel Micu şi chiar pe vremea lui Bălcescu, ţăranii nu vorbeau ca în *Românii supt Mihai Vodă Viteazul.* Este adevărat, fluviul acesta subteran, care se numeşte limbă română vorbită, populară, ţărănească rămânea puţin influenţat de ceea ce se petrecea sus, la suprafaţă, la elite. Dacă luăm, de exemplu, *Graiul nostru,* culegerea de dialectologie, de limbă vorbită, a lui Densusianu, Speranţia şi Candrea, avem o imagine de vorbire ţărănească. Nu este nici o legătură între cum vorbeau ei la 1900 şi cum se scria tot atunci la „Viaţa Românească", cum scriau Dimitrie Anghel şi alţii. Avem, deci, un fenomen de suprafaţă şi de elite. Cât a fost de profundă această reromanizare, europenizare, occidentalizare şi modernizare în societatea românească este încă o problemă importantă, care rămâne de cercetat. Căutaţi neologismele în vorbirea ţăranilor din sec. XIX (mai ales până în 1870). Dacă fac o paralelă cu alte limbi romanice, de exemplu italiana, îmi dau seama că limba literară italiană s-a extins, după 1870, foarte puţin asupra dialectelor. Mergând în Sicilia şi ascultând limba literară italiană de acolo, ne dăm seama că limba literară din Sicilia este idiomul sicilian. La Napoli, se vorbeşte dialectul napolitan – sau cu accent napolitan, în Calabria se vorbeşte cu accent calabrez. Este o discuţie, la televiziunea italiană, unde se aude un accent de la Roma, care îl contrazice pe cel de la Firenze etc. Mă refer la limba vorbită. Dar limba scrisă s-a fixat. În Italia, limba literară s-a fixat de mult. Câţi vorbesc limba literară, fixată, e cu totul altceva. Deci să ne înţelegem: factorii de reromanizare, europenizare, occidentalizare sau modernizare sunt factori sociali, culturali, istorici şi, în ultimă instanţă, lingvistici, dar lingvistici la nivelul culturii.

Conceptul de *limbă romanică*, eu l-am depăşit de mult. Am spus, bineînţeles, că limba română este o limbă romanică, dar am văzut limba

BDD-A6341 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

română ca limbă romanică în ceea ce eu am numit „romanitatea românească”. Este conceptul care îmi aparţine. *Romanitatea românească* este, de asemenea, un fenomen cultural, istoric, social şi, desigur, lingvistic. Noi vorbim o limbă romanică într-un context cultural care nu este romanic, într-o epocă în care n-a fost legată de romanitate. Cum am spus de mai multe ori: „o romanitate *off limits*”. Suntem romanici, vorbim o limbă romanică, dar problemele se pun cu totul special. Avea dreptate Alf Lombard când vorbea de „al patrulea picior al mesei”. Adică, toate limbile romanice occidentale au unitate, au cultură comună şi, deodată, treci dincoace, ai trecut puţin de la Viena spre Răsărit şi găseşti o limbă romanică de cu totul altă natură, cu elemente slave şi, în general, cu foarte multe elemente non-latine. **Noi suntem o latinitate cu numeroase elemente non-latine**.

– În ce măsură varianta cultivată a limbii române actuale stă sub semnul latinităţii şi al romanităţii occidentale?

– Varianta actuală? Adică ceea ce se scrie, sau ceea ce se vorbeşte astăzi? Ce problemă grea! Dacă e vorba de ceea ce se scrie, adică de limba culturii, cum îi spun eu, în ultima vreme au intrat aici foarte multe franţuzisme şi, mai ales, anglicisme. Pe mine m-a mirat, de exemplu, că înainte se vorbea de *lăzile de gunoi ale istoriei*, iar acum se vorbeşte de *pubelele istoriei*. M-a mirat că a apărut verbul *a accede*. Ştiam că verbul era *a avea acces*. Ca să nu mai vorbesc de stupidităţi de genul lui *a lectura* (*a face lectura*), care vin din lumea editorială. Interesant este că, eu m-am luptat cu *a lectura*, prin 1977-78, când făceam cronica limbii la „România literară”, l-am condamnat, dar degeaba, fără nici un fel de efect. Ştiam bine că degeaba condamnă lingviştii unele forme eronate, pe noi, nu ne ascultă nimeni. Gramaticienii vorbesc în zadar, nu îi ascultă nimeni. A fost unul care s-a numit Probus, care a crezut că *oricla* trebuia corectat în *auricula* şi nu l-a ascultat nimeni, că tot *oricla* a intrat în toate limbile romanice. Nu se poate face limba cu gramatici. În ceea ce priveşte varianta actuală mai este şi ceea ce a spus cineva: **o „ţigănire” a limbii române**. Se constată o **decădere** mare a limbii române. În ţara asta turcită, am observat că până şi cântecul ăsta nenorocit, *manea*, este luat din limba ţigănească... Nu mai vorbesc de *gagică*, de *mişto*. Nu mai vorbesc de atâtea şi atâtea cuvinte care vin din limba *rromilor*, cum se spune astăzi, din limbă neîngrijită. Ziarele scriu fiecare cum dă Dumnezeu. Îmi aduc aminte de Alexandru Graur pe timpul comunismului dur, care afirma că dictatura a avut un rol: a fixat în ziare o limbă corectă şi supravegheată, faţă de cum se scria altădată. Acum ne-am întors la „altădată” şi scrie fiecare cu picioarele.

– Prin ce se individualizează româna literară în raport cu celelalte limbi de cultură neolatine?

BDD-A6341 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

– Am spus prin ce se individualizează: printr-o contribuție non-latină **foarte puternică**. Şi se mai distinge prin constituirea ei tardivă (în jur de 1850). Adaug: şi printr-o apropiere evidentă de limba vorbită, obştească. În ceea ce priveşte structura, elementele constitutive, se remarcă cele de origine orientală. *Romania antiqua*, adică *Romania veche*, *latina,* a fost îmbogățită, lexical, cu elemente greceşti, mai ales o dată cu creştinismul. *Romania graeca*! Mai este şi *Romania *slavica* (*sclavica*)! Şi ea a contribuit la formarea limbii române. Dar, după ce a devenit limba română împreună cu toate aceste componente greceşti, slave, bizantine, presiunile non-latine, orientale, asupra limbii române nu s-au terminat. În primul rând, există turcismele despre care scriam într-un articol din „România literară", nr. 19 din 2003 (acum, articolul este publicat *in extenso* în vol. IV din *Individualitatea...*). Turcismele din limba română, pe care le-a studiat acest geniu care a fost Lazăr Şăineanu, nu sunt elemente străine de limba română. Nu se poate face purism cu turcismele când *duşumeaua, odaia, caşcavalul, rahatul, zevzecul* să nu mai vorbim de celelalte, fac parte din limba noastră de fiecare zi. Există o *Romania turcica*, cu toată părerea de rău pentru prietenii mei care sunt neaoşişti. Şi în sfârşit, fără nici un fel de teamă, pentru Ardeal, trebuie să presupunem o *Romania hungarica*. Da, există o *Romania hungarica*: influența, presiunea limbii maghiare asupra dialectelor din Ardeal, mai ales asupra vorbirii de acolo. Ca să nu mai vorbim de *oraş, vamă* etc., pentru că maghiarii, în prima parte a influenței lor, au avut şi acest talent de a ne moderniza. Te-ai gândit vreodată că *vamă, oraş, hotar* sunt elemente de origine maghiară? Te-ai întrebat de ce le-am luat de la maghiari? Tocmai pentru că ei aveau delimitări spațiale administrative în lumea lor *europeană*, pe care le-au dat şi strămoşilor noştri țărani. De aceea *oraş* este peste tot, de aceea *hotar* e peste tot. De aceea avem elemente maghiare de circulație totalmente generală. Dar avem şi elemente maghiare restrânse numai la Ardeal. *Romania hungarica* este absolut existentă. Îmi aduc aminte că profesorul Al. Rosetti a vrut să scrie despre raporturile cu ungurii, dar, neştiind ungureşte, n-a putut să facă prea mult. Nici unul dintre lingviştii din România nu a putut să întrunească toate calitățile necesare pentru a fi un bun cercetător al elementelor maghiare din română. Bineînțeles, cu atât mai puțin eu, Alexandru Niculescu! Ca să fii un bun romanist în România, trebuie să ştii slava (o ştia Petrovici), trebuie să ştii, bineînțeles, turca (o ştia Şăineanu), trebuie să ştii maghiara (o ştia tot Petrovici). Petrovici a fost singurul care a fost mai „multilingvist", mai multicultural. Bineînțeles, trebuie să ştii greceşte şi, desigur, latineşte. Cu limba latină, cu *lupus-lupi*, în România nu faci nimic, dragul meu. *Lupus, lupi, lupo*, astea sunt noțiuni simple, pentru copii. Tot aşa de simplistă este şi afirmația „noi suntem latini", care are valoare de simbol, dar nu este o

BDD-A6341 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

afirmație realistă. E naiv să credem că, săpând sus în Cluj, găsim jos Napoca sau săpând la Sarmizegetusa îl găsim şi pe Decebal. Sunt exagerări! O spun cu toată răspunderea, sunt fantasme! Afirmații, bineînțeles, moştenite din străbuni, scoase de către străbunii noştri pentru diverse motive, fie de apărare, fie de orgoliu național, în Transilvania, nu în scop *naționalist*, ci *național*. Dar, ulterior, au fost mistificate, manipulate şi instrumentalizate de cine a vrut şi pentru ce a vrut. Ideea aceasta că limba română s-a alcătuit înaintea venirii slavilor, care a pătruns şi la Puşcariu, a avut-o şi Candrea (mi se pare că şi azi la Timişoara o au mulți) este lipsită de fundament. Înseamnă că nu se ține seama de ceea ce reprezintă structura limbii române, de ceea ce înseamnă consoanele muiate, de atacul iodizat sau labializat al vocalei (ceea ce a spus Petrovici), plus celelalte elemente sintactice. Cum e posibil o limbă **romanică** în care particula de afirmație să fie slavă (*da*), o limbă romanică în care numeralul *sută* să fie slav, o limbă romanică care, în loc să-l aibă pe *amare*, îl are pe *iubi*, despre care să spunem că nu are o importantă contribuție slavă în constituirea ei? Să ştii că lucrul este foarte important pentru că, până acuma, **nu avem dovezi precise dacă romanii, romanicii, câți au mai rămas sau câți au mai venit, au luat deprinderi de pronunție slavă şi au împrumutat elemente de limbă slavă sau dacă slavii s-au romanizat şi şi-au păstrat în romanica lor elemente slave**. Bagă de seamă, e foarte important şi lucrul ăsta nu l-am spus eu, ci marele romanist Gamillscheg. El afirmă, repet ce am spus mai înainte, că slava la noi nu este superstrat, ci substrat. De ce? Pentru că slavii, învățând romanica, au păstrat în limba lor cuvinte ale căror valori afective le cunoşteau. Te-ai întrebat vreodată *a iubi, nevastă*, toată terminologia obscenă, de ce sunt toate de origine slavă? Cineva care ştie ce înseamnă asta, sensul, conotațiile lor, numai acela a lăsat în latină cuvinte native. Ştii bine că declarațiile de iubire, în general, se fac în limba ale cărei sensuri afective, conotaționale, le cunoşti. De asta problema întrepătrunderii noastre cu slava, cum am spus într-o comunicare publicată în analele Congresului de lingvistică romanică de la Zürich, 1993: *slavo-romanic* sau *romanico-slav*, rămâne încă. Mai ales începuturile: secolele VII-VIII, pentru că pe urmă s-au despărțit apele foarte frumos.

Încă o dată, şi cu asta vreau să încheiem discuția, **suntem născuți dintr-o încrucişare de drumuri**: drumul dinspre Polonia, spre turci, drumul dinspre Europa Centrală, Ungaria, Ardealul, Piteştiul, Giurgiu spre turci. Din cauza asta s-au numit primele noastre oraşe *târguri* şi nu *oraşe*. Erau încrucişări de drumuri unde stăteau cei cu carele, cum sunt astăzi cu tirurile: mâncau, poposeau la Hanul Ancuței, spuneau, povesteau şi plecau mai departe. **Am creat**, acesta este marele nostru merit, două *state* de-a lungul acestor drumuri: Moldova (pe drumul dinspre Polonia către Imperiul Turcesc) şi Țara Românească (pe drumul dinspre Europa

BDD-A6341 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

Centrală, prin Transilvania, apoi spre Giurgiu, tot către ţara turcească). Gândeşte-te că *târg* este în toată Ţara Românească, toată Moldova are târguri, de la Târgu-Neamţ etc., toată Transilvania are târguri: Târgu-Mureş etc., toată Muntenia are târguri: Târgu-Jiu, ş.a.m.d. Ce se întâmplă? Cu ajutorul feudalităţii maghiare, scăpaţi de ea în 1339, şi Litovoi şi Dragoş „şi-a lui ceată, toţi voinici cu fruntea lată", au înfiinţat state autonome, întrerupând fluxul comercial direct către ţara turcului. Dacă vrei, pe noi ne-a creat comerţul occidentalilor cu turcii. Gândeşte-te: Brăila, Galaţiul sunt toate create de turci. Brăila este şi nume turcesc. E adevărat, Şăineanu spune foarte bine că sunt şi cuvinte de oprobiu, pentru că turcii se comportau cu noi ca nişte câini. Asta e altceva. Este adevărat că şi noi îi trădam. Dar România noastră, romanitatea noastră, este o romanitate **orientală**, cum am spus înainte: **graeca-slavica-turcica-hungarica**. Şi totuşi, **romanitate**, în sensul că noi am adăugat la romanitatea veche, *România antiqua*, am adăugat, cum am spus în articolele mele, o *România nova*. Ce înseamnă *România nova*? Cum am afirmat mai înainte, am extins limba română înspre Basarabia, înspre Rusia, înspre Ucraina, înspre Bug... se vorbeşte pe acolo româneşte. Dacă vrei să faci astăzi harta limbilor romanice, ajungi cu limbile romanice până la Bug, chiar şi mai departe, graţie limbii române, „graţie", desigur, şi deportărilor sovietice. În orice caz, noi am împins graniţa de răsărit a limbii române. Bineînţeles, aici sunt şi probleme. Una dintre ele ar fi problema limbii române în Basarabia, dar asta e cu totul altceva: acolo-i „limba noastră cea română".

– Credeţi că limbile pot să dispară, mai ales astăzi, când engleza a devenit o limbă mondială?

– Ce întrebare! Dumneata, ca latinist, ştii că latina a dispărut (spuneam mai înainte) „izgonită" de limbi mai noi sau transformată în alt idiom. Da, dispar! Problema, şi în ziua de astăzi, este foarte delicată. În primul rând, limbile europene. Marile limbi europene de cultură sunt: franceza, engleza, germana şi italiana. Engleza e intrată ultima. Înainte erau numai franceza, italiana şi germana. La noi în ţară, primele limbi de cultură acestea au fost: franceza, italiana şi germana. De germană vorbesc mai ales pentru Ardeal, dar nu numai, din cauza Austriei. La acestea, secolul XX a adăugat, încet-încet, engleza, dar nu în dauna tuturor limbilor de care am vorbit. A adăugat engleza mai degrabă în dauna francezei. Germana, atât cât s-a vorbit, aşa a rămas, prin Ardeal. Italiana s-a vorbit puţin, ca limbă de cultură, la noi în ţară. Influenţa italiană şi cuvintele din italiană au cam încetat o dată cu George Călinescu, care era ultimul care le mai folosea, cu Alexandru Marcu, vreau să spun în limba literară, dar în limba de azi s-au înregistrat numeroase italienisme (v. Florica Dimitrescu în „Revue roumaine de linguistique" XLII, nr. 5-6, 1997). Limba franceză

BDD-A6341 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

a început să-şi piardă din supremaţie cam o dată cu al II-lea război mondial, iar acum îşi face loc limba engleză cu tot ceea ce înseamnă comerţ, tehnologie ş.a.m.d. Dar, să ne înţelegem bine, **limba engleză a Marii Britanii este limba engleză vorbită în America**. Engleza americană se impune treptat. Din cauza puterii culturale, economice, comerciale, militare, imperiale a Americii, se cunoaşte în momentul de faţă engleza. Situaţia este exact ca şi în Franţa, unde a doua limbă după franceză este engleza. Sunt cercetători **în Franţa** care îşi scriu studiile în limba engleză. Se supără cei de aici (din Franţa, n. n.) pentru că nu scriu exclusiv în franceză, dar franceza îşi pierde din eficacitate, din mondialism. Un cunoscut al meu, profesorul Claude Hagège, un mare lingvist pe care l-ai frecventat, preconiza ca, într-o anumită epocă, în toate şcolile europene să se predea două sau trei limbi, în aşa fel încât toţi europenii să fie trilingvi, cu alte cuvinte, francezii să înveţe germană şi engleză, englezii să înveţe franceză şi germană, italienii să înveţe franceză şi germană, germanii să înveţe franceză şi italiană ş.a.m.d. Mi s-a părut o idee splendidă, dar, bineînţeles, nimeni n-a urmat-o. Această procedură ar servi la salvarea limbilor care dispar, pentru că nu putem concepe o lume care să vorbească numai englezeşte. Ar fi o sărăcire. Dimpotrivă, acum ar trebui, cum spunea „tovarăşul Mao", „să înflorească toate limbile". Sunt limbile zonale, limbile „mici", cum li se spune, de circulaţie restrânsă, care trebuie şi ele cultivate. Nu în Franţa, pentru că cei de aici sunt foarte naţionalişti şi exclusivişti în limba de stat, dar în alte părţi se cultivă limbile regionale: corsicana aici, friulana la Udine, ce să mai vorbim de flamandă în Belgia, adică sunt astfel de limbi care îşi cer dreptul la existenţă. În lumea de astăzi, nu se mai poate trăi cu o singură limbă. Bineînţeles, se poate face comerţ, se pot face călătorii, se poate face tot ce vrei, dar un intelectual trebuie să fie oarecum plurilingv. La Udine, acolo unde am fost profesor, sunt şi colaborator extern al unui *Centro per il plurilinguismo*. Acolo se face plurilingvism şi cred că asta e singura posibilitate. E adevărat, sunt limbi care nu îşi pot permite luxul de a fi de largă circulaţie, ***luxul* spun**, este limba maghiară, limba finlandeză, chiar limba noastră, dar şi greaca, chiar limbile slave: sârba, slovaca... Dar gândeşte-te, acum se vorbeşte slovacă, slovenă, croată, sârbă, cehă, poloneză, ucraineană, lituaniană, letonă, estoniană. Acestea sunt toate limbi ale Europei la ora actuală. Nu le poţi băga toate astea sub jugul limbii engleze.

– Credeţi că limbile pot să moară?

– Sigur că mor limbile. Eu pot să-ţi dau exemple numai din spaţiul romanităţii româneşti. A murit – se poate spune – în primul rând, istroromâna, care mai este vorbită doar de cincizeci-şaizeci de persoane acasă. S-au împuţinat şi vorbitorii de meglenoromână, dialect din sudul

BDD-A6341 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

Dunării. N-aş putea spune că limba română în Basarabia, Republica Moldova, ar avea o prea mare şansă de supravieţuire. Depinde! Eu sunt foarte sceptic în ceea ce priveşte Basarabia. E adevărat că poporul păstrează limba română, dar este presiunea enormă a limbii ruse. Şi să ne mai înţelegem ceva! Când ai o cultură în limba rusă, care este o cultură mare, o cultură uriaşă în raport cu a noastră, când ai făcut o şcoală în limba rusă, unde ai început cu *Cântecul lui Igor*, cu Puşkin, cu Dostoievski, ce te faci cu Eminescu al nostru? E adevărat, l-am avut şi noi pe Eminescu, este un poet foarte mare pentru români. Dar du-te şi compară-l cu vârfurile marilor culturi. Noi am mai avut ceva de suferit: **disprețul** marilor culturi. Prima cultură care ne-a disprețuit a fost cultura poloneză. Cultura poloneză ne-a **disprețuit**. Ne-a disprețuit şi cultura maghiară, dar cultura maghiară se referea mai ales la Transilvania unde, într-adevăr, nu exista cultură, pentru că oamenii nu erau lăsaţi să aibă acces la cultură. Dar cu bulgarii, cu sârbii, ne-am ţinut aşa, cum să spun, *fifty-fifty*. Vreau să spun că limba din Basarabia, sub avalanşa acestei mari culturi care este limba rusă, poate să dispară, cum a dispărut, de exemplu, istroromâna sub presiunea limbii sârbo-croate. Dar să ştii că nu numai limba română dispare. Sunt şi elemente de limbă italiană care dispar. Sunt regiuni de limbă italiană care şi-au pierdut limba. Ca să nu mai vorbim, doar te ocupi cu limbile clasice, ştii că limba latină din Panonia, din Noricum, din Dalmaţia a dispărut. Ăsta e tot **miracolul** românesc: într-o regiune care a stat 165 de ani sub romani se vorbeşte româneşte şi nu într-o regiune unde au stat romanii sute de ani. Răspunsul este foarte simplu şi l-am mai dat: pentru că strămoşii noştri locuiau sus, pe munţi şi s-au putut sustrage influenţelor locale. Gândeşte-te la albanezi, care îşi păstrează limba dinainte de venirea romanilor, la basci, care păstrează limba preromană. La fel şi ai noştri, şi-au păstrat limba, abstrăgându-se din calea năvălitorilor. Pe urmă s-au întors şi au făcut bucăţica asta de ţară. Mie mi-a plăcut expresia asta: *fuga din istorie*. Cred că între noi şi istorie a fost un fel de fugă: când venea istoria peste noi, ne refugiam. De ce? Ca să scăpăm de istorie, ca să ne salvăm. Noi am fugit de istorie şi ne-am salvat de istorie, pentru că dacă intram în istorie nu mai existam deloc acum. Ne amestecam cu nou-veniţii cum s-au amestecat slavii cu maghiarii în Panonia. Profesorul Joseph Hermann de la Budapesta, latinistul, caută elemente latine în Panonia şi le găseşte cu greu. Cum să le găsească, pentru că au fost întâi acoperite de slavi, pe urmă le-au acoperit maghiarii. Ţi-am mai spus: o distincţie între latinitatea panoniană şi latinitatea care a devenit romanitate românească, adică diferenţa dintre Panonia şi Transilvania este clară. În Transilvania se păstrează elemente latine, în Panonia sunt vestigii rare („latinitatea panonică”) şi abia-abia dacă se pot descoperi, pentru că au fost învăluite de alte elemente. S-au şters pentru că populaţia şi instituţiile au dispărut. Şi la noi, dacă vrei,

BDD-A6341 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

într-un fel, şi în Oltenia a fost ocupaţie romană. Unde se mai vede? Latinitatea – intensă – a rămas în Transilvania, pentru că a avut mai multă putere de a se impune şi de a rezista. Limbile rămân în măsura în care vorbitorii lor rezistă dezastrului. Gândeşte-te la aromâni: „părinteasca dimândare"; să vorbeşti limba părinţilor tăi. **Noi, românii, am fost agăţaţi de limbă ca un funambul de funia pe care o are la îndemână. N-am avut decât limba.** Spaţiul era al tuturor şi al nimănui şi al nostru, locul românităţii du-te şi caută-l că-l vezi cum începe din Polonia şi se termină în Grecia sau începe în Panonia şi se termină la Bug. Cu alte cuvinte, noi n-am avut decât limba. Am repetat asta de multe ori. A mai fost un popor care a avut ca identitate numai şi numai limba: iudeo-spaniolii. Iudeo-spaniolii eliminaţi din Spania s-au risipit prin Africa, au ajuns în Turcia, la Constantinopol, iar de aici, la Salonic. N-au avut în toată peregrinarea lor decât limba şi religia mozaică. Ceea ce se numea acolo *ladino*, limba *iudeo-spaniolă*, cum s-a numit ulterior. S-au făcut lucrări mari despre asta. Ei au avut religia mozaică. Noi, românii, am avut religia creştină şi limba. Şi te recunoşti ca ortodox fie că eşti în Pind, fie că eşti în Maramureş. Ăsta este tot secretul supravieţuirii noastre sau, dacă vrei, al existenţei noastre. Am mai spus: **noi am luptat pentru supravieţuire, noi n-am luptat pentru cucerire**. Cine n-a avut această motivaţie/putere de a lupta a căzut. Sau puteam cădea sub presiunea marilor culturi. **Norocul nostru a fost că n-am fost un popor cult**. Ne putea „omorî" cultura poloneză, cultura maghiară, cultura slavă (slavii ne-au slavizat, ne-au culturalizat în religie). Dacă ei se prăbuşeau peste noi, pe coliba noastră de pământ, dacă se prăbuşea Everestul, munţii enormi care înseamnă cultura lor şi mai ales cultura rusească, sigur că ne distrugeau. Să luăm cazul bisericii. Biserica din Republica Moldova este rusificată. Pentru că s-a prăbuşit biserica rusească asupra ei şi a rusificat-o. La un moment dat se vorbea ruseşte în biserica din Moldova. Gândeşte-te la ce putea să însemne la noi calvinizarea. Ne maghiarizam! Venea cultura maghiară peste noi şi ne strivea. Ce au făcut românii? I-au ignorat pe maghiari, chiar dacă preconizau latinitatea, cu îndemnurile la practicarea limbii române în biserică pentru a fi şi noi culţi etc. Am preferat să rămânem inculţi, dar să rămânem noi. Aici este tot **secretul**! N-avem nevoie de cultura voastră, pentru că ne daţi cultură, dar, în acelaşi timp, ne luaţi şi identitatea. **Noi am luptat mai mult pentru identitate, decât pentru cultură**. Gândeşte-te numai la cazul acesta: în Transilvania s-au creat şcoli calvine de valoare (Caransebeş, Alba-Iulia etc.). La Făgăraş, chiar soţia lui Gheorghe Rákóczi I a instituit o şcoală – pare-mi-se, gratuită! – pentru copiii români. Este drept, sub administraţie calvină. Rezultatul? Românii nu-şi dădeau copiii la această şcoală! De ce? Au preferat să rămână fără instrucţie şcolară, decât să se supună reprezentantului confesiunii calvine – maghiare, adică

BDD-A6341 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

„intendentului” calvin şi le era teamă de calvinizare. Dacă se calvinizau, cum s-a întâmplat prin Maramureş, aceştia, în unele cazuri, se despărţeau şi de românitate. Gândeşte-te că numele Palffy, Kende şi altele sunt nume de origine românească ale celor care s-au calvinizat. Dar Nicolaus Olahus, care a ajuns şi episcop catolic? A trecut prin şcoli (teologice) înalte şi s-a catolicizat. De asta în limba vorbită în Transilvania *a se catolnici* înseamnă „a trăda”, cum este *a se turci*. Noi avem aceste sensibilităţi. Ne-am conservat şi prin refuzul inovaţiilor. Poţi să-mi dai ce vrei, n-am nevoie, vreau să-mi păstrez *părinteasca dimândare*. Am vorbit numai limba tatălui meu, nu limba vecinului, chiar dacă vecinul mă îmbracă în haine frumoase. Mulţumesc, foarte bine, ai dreptate. Dar când am cedat la hainele frumoase ale unei alte culturi, gata, am rămas şi fără o identitate proprie. Ne-au „asimilat” – cum se spune. Incaşii din America latină au cedat şi, în consecinţă, s-au hispanizat, cei din Brazilia s-au „portughezizat”, la fel s-a întâmplat în Africa etc. În sensul ăsta, Claude Hagège are dreptate: **sunt limbi care dispar prin imersiune în altă cultură superioară, străină**.

– Dar, în viitor, ce credeţi că se va întâmpla? Vom continua să fugim din istorie?

– De ce să „fugim”? Noi **suntem**, acum, în istoria Europei. Ce înseamnă, acum, a fugi de istorie? Cel mult ce fac ţăranii noştri fără cultură, ciobanii lipsiţi, prin natura ocupaţiilor lor, de cultură – care trăiesc viaţa prin anotimpuri de vară, de iarnă – în transhumanţă – poate unii ca ei să ignore istoria actuală. Pe timpul lui Ceauşescu, o turmă de păstori cu oi, câini, măgari – adică o întreagă trupă în transhumanţă, a nimerit, într-o noapte, în cartierul Primăverii al lui Ceauşescu. Alarmă! Securitate! Ei făceau drumul acesta din totdeauna, dar, acum, „greşiseră” direcţia: în loc să treacă pe lângă Bucureşti, au intrat în plin oraş. Veneau de la „baltă”, se duceau la munte, la păscut. Au luat-o, alungaţi, spre nord, către Băneasa... Nu aveau, bieţii de ei, sensul istoriei actuale! Pe noi, cei ce avem o oarecare cultură, istoria, evenimentul zilnic, apariţia şi dispariţia zilelor, anilor, evenimentelor ne marchează şi ne condiţionează. Pe ei, nu!

– Într-o Europă unită, din care vom face şi noi parte, ne vom pierde identitatea ca popor?

– Să ne înţelegem. **Identitatea** trebuie să vrem să o păstrăm şi, după ce o vrem noi, ea să fie acceptată şi de ceilalţi! Noi am voit-o şi am luptat pentru identitatea noastră românească, atât în nordul Dunării, cât mai ales în sud (aromânii). În ţările occidentale se luptă, mai ales în Franţa, care este o ţară foarte centralizată, pentru identitate (de exemplu în Corsica). Francezii nu vor să recunoască poporul corsican. Mai sunt şi bretonii,

BDD-A6341 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

bascii. Bascii încă mai sunt puțin recunoscuți, dar nu limba! Ar trebui să fie şcoli în limba bască. Bretonii au încercat şi ei să facă ceva şcoli în limba bretonă, corsicanii să nu mai vorbim. În Italia lucrurile au mers mai simplu. Aici, prin regiunile autonome s-au făcut comunitatea sardă, comunitatea siciliană, poporul din *Alto Adige*, adică sud-tirolez, regiunea friulană. S-au constituit anumite entități. Pe urmă, s-a mai întâmplat un fenomen de curând: fenomenul spargerii statelor multinaționale. S-a spart Cehoslovacia în Cehia şi Slovacia, s-a spart Iugoslavia în mai multe părți, cu croați, sloveni, muntenegreni, macedoneni şi sârbi. Polonia a rămas aşa. Ce se întâmplă? Sunt state etnic unitare şi lingvistic unitare, cum e statul polonez, care este unul singur. Nu se fac simțite etnii separate (poate puțini ucraineni). Şi statul maghiar este uninațional. Dar, când ajungem la statele create după primul război mondial, făcute din bucăți, cum a fost Cehoslovacia, Iugoslavia (cum a fost într-un fel şi România noastră) acestea erau cam şubrede şi, brusc, ele puteau cunoaşte mişcări etnice centrifuge. La noi nu s-a manifestat încă asta. Să ştii un lucru: **nu este prea greu de dezmembrat o țară plurietnică precum România!** Cum să nu fie uşor să dezmembrezi o țară care nici măcar o sută de ani nu are de când a fost reunită? Uită-te la Italia, care este reunită din 1870, deci are o sută şi patruzeci de ani. Regiune autonomă într-o parte, regiune autonomă într-altă parte, deci descentralizare. Uită-te la Franța, care îşi apără centralizarea. Şi în cazul nostru, **ideea de a păstra o unitate a statului român este absolut esențială pentru supraviețuirea românească**. Altfel, ne dezagregăm în părțile din care am fost formați. Singurul lucru care rămâne clar este voința acestui popor, a acestei comunități românofone de a se uni în jurul unei identități etnice.

– Cum se explică faptul că românii s-au unit atât de târziu într-un singur stat, deşi ştiau că aparțin aceluiaşi neam?

– Când au ocupat Ungaria, **turcii** şi-au dat seama că Ungaria e una, Voievodatul Transilvaniei e alta, şi atunci au dat voievodatului Transilvaniei acelaşi regim politic şi economic de *raiá*, de protectorat, pe care îl avea şi Muntenia, şi Moldova. Turcii au ținut cont de unitatea de limbă şi de credință ortodoxă a românilor de dincolo şi de dincoace de Carpați. În autonomia principatului Transilvaniei (1541) s-a născut Reforma, datorită turcilor! Turcii au făcut o separație între maghiari şi transilvăneni; Timişoara, Buda erau paşalâcuri, Transilvania era principat autonom sub turci. Ungurii mai rămăseseră cu o parte din Slovacia, în jurul oraşului Poszony. Acolo se duceau şi se încoronau într-o regalitate ideală. Alții care ne-au ajutat a ne construi, prin unire, țara au fost **ruşii** prin intermediul *Regulamentului Organic*, aplicat şi în Moldova, şi în Muntenia. Şi *Regulamentul Organic* recunoştea că aceste țări vorbeau

BDD-A6341 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

aceeaşi limbă şi că trebuie aplicate aceleaşi legi. Noi n-am fost în stare nici măcar să ne reunim! **Franța** masonică şi Italia masonică, masoneria internațională, evenimentele din secolul XIX sunt cele care ne-au ajutat prin Napoleon al III-lea, Cavour şi alții să ne construim o națiune şi o țară modernă. Avram Iancu lupta pentru țărişoara lui, Ardealul; Bălcescu, care era istoric, înțelesese de la francezi că aici este Dacia. Gândeşte-te şi la următorul fapt. Moldova era constrânsă şi presată de două părți: pe de o parte Polonia, pe de alta, Rusia. Capul lui Miron Costin a fost tăiat în noaptea de Crăciun de către Constantin Cantemir – tatăl lui Dimitrie – pentru că era omul ruşilor, iar cronicarul era omul polonezilor. Unde au învățat cronicarii Moldovei că „de la Râm ne tragem"? În Polonia! De ce? Pentru că, în perioada Renaşterii în Polonia (sec. XVI) umaniştii cunoşteau din istoria Romei că Imperiul Roman a ocupat Dacia. Conceptul, ideea de Dacia la români a venit din Polonia şi a trecut pe urmă la Şcoala Ardeleană. Dar ce ecou a avut la început? Nici unul! Miron Costin vorbeşte de Padova, de Italia, dar fără nostalgii istorice daco-romane. De ce Şcoala Ardeleană a redescoperit şi emfatizat aceleaşi idei? Pentru că se găseau sub unguri şi pentru că aveau nevoie să spună „noi am fost aici înaintea voastră"! Dacă n-ar fi fost luptele cu ungurii, noi n-ajungeam la ideea că suntem latini, că în trecutul nostru au fost Traian şi Decebal etc. Ştia şi Dimitrie Cantemir că suntem de origine latină, ştia şi stolnicul Cantacuzino, ştia şi Miron Costin, ştia şi Grigore Ureche, ştiau toți! Ei ştiau, foarte bine! Dar fără efect! Pe când Şcoala Ardeleană când a aflat şi-a zis: „Suntem de origine latină, înseamnă că suntem aici dinaintea ungurilor, iar dacă suntem dinaintea lor, ce caută ei aici?" Aceasta este şi originea problemei continuității! Numai lupta asta cu „străinul", cu cel care nu e ca noi, asta ne-a făcut să ne apărăm „sărăcia şi nevoile şi neamul". A început renaşterea României moderne...

– De ce trebuie studiată în continuare limba latină şi ce trebuie să se facă în această privință le noi?

– A învăța latina în România este un lucru absolut necesar. Nu se poate fără limba latină, latina trebuie învățată nu numai pentru că este limba de origine a românei, dar şi pentru întreaga ei cultură, pentru integrarea pe care o are româna în Occident ca limbă de cultură, Bisericile Catolică şi Greco-Catolică din România în Biserica Occidentală. Latina este primordială. Pe lângă faptul că a studia latina şi a cunoaşte ce s-a întâmplat în Roma de multe ori ne poate da învățăminte şi astăzi. Ca să nu mai spun că în ultima parte a Imperiului Roman au fost celebrii împărați din Illyricum, adică împărați de-ai noştri. Din păcate, latina nu se mai învață bine nici în clasele liceale. S-au creat altădată licee „clasice", unde – o vreme – se preda latina, dar şi greaca. Astăzi, în perspectiva integrării în

BDD-A6341 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

Europa, se pune problema limbilor moderne – dar nu trebuie să uităm originile clasice ale Europei. Nu putem intra în Europa fără să cunoaştem şi să înțelegem istoria ei fondatoare şi cultura ei milenară (care se reflectă şi în limbile europene de cultură).

– Dar studiul limbii latine este esențial pentru cercetările de lingvistică romanică!

– Nu se ajunge la limbile romanice numai prin limba latină. Latină rămâne un punct de referință, cum ar fi steaua polară. Pentru limbile romanice trebuie să faci cum au făcut doamnele Liliane Tasmowski şi Sanda Rîpeanu-Reinheimer, în Belgia: ele au scris o carte în care imaginează un *globe-trotter* trecând de la o țară la alta, prin lumea romanică şi vorbind câteva limbi romanice. Lingvistica romanică se face prin bilingvism: trebuie să ştii cel puțin două-trei limbi romanice pentru ca să poți face lingvistică romanică, bineînțeles, limbile romanice principale: franceza, italiana, spaniola, pentru noi românii. Mai greu e să impui româna în circuitul romanic occidental, pentru că româna este întotdeauna, cum spuneam, *off limits*. La noi, lingvistica romanică ar trebui făcută numai de cei care cunosc cel puțin două limbi romanice, dar şi limbi neromanice (slave, maghiara). Sigur că ar trebui să se cunoască şi latina. Ca să cunoască şi latina şi două-trei limbi romanice, un specialist trebuie bine instruit. Se mai pot oare forma astfel de specialişti? Eu sunt sceptic (ca să nu spun pesimist) în ce priveşte lingvistica românească viitoare. În ceea ce priveşte cultura lingvistică, cultura clasică, cultura occidentală, şi mai sceptic. Dar, cine ştie? Problemele fundamentale rămân cele de cultură. Dar, dacă noi nu ne putem mânui propria noastră cultură, dacă noi scriem aşa cum scriem româneşte, ce mai putem aştepta de la cei care studiază franceza, italiana sau spaniola? Repet, sunt întristat pentru ceea ce se întâmplă acum în România: confuzia de valori. E adevărat, înfloreşte poezia, înfloreşte literatura, istoria, dar o înflorire a lingvisticii n-am văzut. Dimpotrivă!

– Putem vorbi de o decădere generală a interesului pentru limbile romanice?

– Nu, absolut deloc! În Spania există nişte romanişti tineri, care sunt de primă mână. În Franța, poate mai puțin, pentru că aici interesul pentru lingvistica romanică, *allgemeine romanische Sprachwissenschaft*, lingvistica romanică comparată, a scăzut. Dar nu este numai o problemă de lingvistică generală, ci şi de cultură. Cine nu i-a citit pe Curtius, pe Auerbach, pe Tagliavini, pe Vidos, pe D'Arco Silvio Avalle, pe Renzi, care a publicat de curând ultima sa lucrare de lingvistică romanică, nu poate să facă lingvistică romanică. Pentru română, problemele sunt destul

BDD-A6341 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)

de complexe. Mai întâi, latina: trebuie să dezvolte dialectologia, să se vadă în Transilvania ce a mai rămas din cuvintele latine, pentru că ne-am format pe un teren latin. Dar cine se mai duce la surse? Câți fac încă dialectologie **de teren** ca să descopere, asemenea lui Densusianu, câte un cuvânt latin? Unul dintre ultimii a fost Romulus Todoran, care a făcut astfel de cercetări pe teren. La Timişoara, profesorul G. I. Tohăneanu scrie lucruri splendide, de cultură, adevărate bijuterii. Domnia sa este un latinist foarte bun, care poate aduce lumină multora astăzi, în obscuritatea care înconjoară cultura latină românească în acest moment. Dar lingvistică latină propriu-zisă, nu ştiu cine mai face, astăzi, în Universităţile româneşti: este o direcţie de cercetare deosebită. Au făcut lingvistică latină Al. Graur, N. Barbu, I. I. Russu, Haralambie Mihăescu... Cine-i continuă?.

George Bogdan ȚÂRA

**LE ROUMAIN – UNE LATINITÉ „À PART”**

(Résumé)

Pendant le printemps de l’an 2003, j’ai profité de mon séjour d’études doctorales à Paris pour proposer au professeur Alexandru Niculescu une discussion sur la latinité de la langue roumaine et sur la place du roumain parmi les autres langues romanes. Réputé romaniste, ancien professeur de l’Université de Sorbonne, *professore emerito* de l’Université d’Udine (Italie), *doctor honoris causa* de l’Université de l’Ouest de Timisoara (Roumanie), M. Al. Niculescu a fait preuve de sincérité et d’ouverture. Après avoir étudié et enseigné pendant des dizaines d’années dans différents pays de langues romanes et avoir participé à de nombreux congrès et colloques internationaux, après avoir connu aussi l’expérience de l’exil, le professeur Al. Niculescu est resté fidèle à sa croyance selon laquelle la science est « conviviale » et repose sur des arguments supérieurs aux intérêts politiques et aux amitiés occasionnelles. Par son activité, il a illustré le dicton latin *Caesar non supra grammaticos*. Le travail de synthèse que M. Al. Niculescu réalise aujourd’hui sur un sujet si controversé que la formation et le maintien du roumain est fondé non seulement sur de vastes connaissances de linguistique, mais aussi sur des arguments historiques et culturels, dans une vision moderne et interdisciplinaire. Ses idées communiquées avec générosité incitent à la polémique, mais l’ensemble de sa conception invite à une réflexion profonde, nécessaire pour accepter la diversité des facteurs (essentiellement externes) qui ont déterminé *l’individualité de la langue roumaine parmi les autres langues romanes*. Même s’il affirme son scepticisme concernant la linguistique roumaine contemporaine, le professeur Al. Niculescu est confiant dans la nouvelle génération qu’il voit capable de chercher la vérité avec l’ardeur, mais aussi le détachement insubordonné du scientifique.

Cet entretien enregistré initialement sur bande magnétique a été amplement révisé en vue de sa publication par M. Alexandru Niculescu.

BDD-A6341 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 19:34:31 UTC)